

הכינוי הלועזי המקובל כיום לרופא הוא 'דוקטור'. פירושו המילולי של מונח זה הוא מורה, ובעצם במקורו הוא שימש כינוי למורים באוניברסיטה. יש אומרים, ששימושו לגבי רופא, אף שאיננו מלמד באוניברסיטה, החל רק במאה הי"ג.¹¹

יש מי שכתב, כי השורש 'רפא' הוא-הוא שורש הפועל 'רפא' והשם רופא¹², מכאן שתפקיד הרופא הוא לגרום להרפייה ומנוחה¹³. זאת בניגוד למונחים המתמייחים למקצוע הרפואה בלשונות העמים האחרים שמשמעותם הוא כישוף, ידע, או פעילות פיזית¹⁴.

בערך זה נידונים עניינים שונים הנוגעים לתפקידו ומעמדו של הרופא, כגון רשיון רפואי, שכר הרופא, עדות הרופא, תפילות ושבעות, שבתות ועוד.

ב. רקע היסטורי

הרופא אצל אומות העולם

במצרים העתיקה היה רופא מומחה מיוחד לכל מחלה, היינו היתה התמחות

הנוגעת לתואר זה בספר הרפואה והיהדות, עמ' 253, הע' 33. [12] רש"י תהלים ס ד. וראה בספר השרשים לר' יונה אבן ג'אנח, 484 – מרפא = רפיון. [13] פרויס, עמ' 30. וראה עוד הרב י. שפרן, תחומין, טו, עמ' 310. [14] למשל המונח iatros ביוונית, שפירושו צמח מאגי; 'דוקטור' שפירושו מורה, medicus בלטינית, שפירושו להיות חכם, וכן 'חכים' בערבית, והיינו הדגש על הדעת והידיעה. המונח האנגלי physician, בא מהשורש פיז, היינו הדגש על רפואת הגוף הפיזי. וראה עוד

רופא

א. הגדרת המושג

העוסק באבחון, בטיפול ובריפוי חולים או פצועים נקרא רופא¹, ובארמית אסיא².

המושג רופא מוזכר בתורה רק פעם אחת³, אך שם מדובר על מומחים בחניטה, שבעצם לא היו רופאים במונח המקובל של המושג⁴.

בתלמוד ובספרות הפוסקים מצינו תארים וכינויים שונים לעוסקים ברפואה: רופא או אסיא סתם הוא בדרך כלל רופא פנימי, העוסק ברפוי באמצעות תרופות, דיאטות וכד'. אמנם יש מי שכתב, שרופא בלשון חז"ל הוא מוהל⁵, ויש מי שכתב, שהוא מנתח⁶; רופא אומן⁷, מתייחס למנתח⁸; רופא מומחה⁹ מתייחס לרופא מוכר, מנוסה ומורשה. יש מי שכתב, שגדר מומחה בהלכה אינו תלוי בתואר הקדמי של הרופא, אלא מומחה הוא מי שהוחזק כמומחה מחמת שהרבה נתרפאו אצלו, וגם שהוא ישר ונאמן, שאם אינו יודע הרי הוא מתייעץ עם אחרים¹⁰.

[1] ירמיה ח כב; דבהי"ב טז יב. [2] ב"ק פה א; בראשית רבה כג ה. [3] בראשית נ ב. [4] ראה ע' חניטה הע' 16. [5] רש"י ב"ב כא א ד"ה רופא; רש"י סנהדרין יז ב ד"ה רופא. וראה סמ"ע חו"מ סי' קנו סק"ג. [6] פחד יצחק ע' רופא. [7] סנהדרין צא א. [8] ראה שו"ת תשב"ץ ח"ג סי' פב; פחד יצחק, ע' רופא. [9] ע"ז כז א. [10] שו"ת תשובות והנהגות ח"א סי' תתסה. ואמנם המושג "מומחה" פירושו מנוסה – ראה רא"ש סנהדרין פ"א סי' ב, בשם רבינו שרירא גאון. [11] ראה על ההיסטוריה

מהרופאים הרומיים היו אנשים חופשיים, משכילים, ובעלי ידע בתחום הרפואה. מבין הרופאים הרומאיים המפורסמים יש לציין את אסקלפיאדס²¹ (חי במאה ה-1 לפסה"נ), סורנוס²² (חי בשנים 90-150), שנחשב לגדול רופאי הנשים של העולם העתיק; ובעיקר גלינוס²³ (חי בשנים 129-200), גדול הרופאים של העולם העתיק אחרי היפוקרטס.

בימי הביניים – אף רמתו של הרופא בימי הביניים היתה לרוב נמוכה ביותר, הן בידע והשכלה כלליים, והן בידע הרפואה והניתוח²⁴.

בעת החדשה – רק בעת החדשה הפך מקצוע הרפואה להיות מקצוע אקדמי, רמת הרופאים עלתה מאד, ומעמדם החברתי נחשב לאחד מהגבוהים ביותר בחברה.

היחס לרופא – הרופאים תוארו בספרות הפרוזה והשירה בדרכים שונות: יש שהרופא מתואר לחיוב, כמציל וכעוזר; יש שהוא מתואר לשלילה, כרודף בצע, טועה ומזיק; ויש שהוא מתואר באופן סטירי²⁵. בין אומות העולם היו רבים שהתייחסו בשלילה לרופאים, ועקב כך טבעו מטבעות לשון ופתגמים לגנות את הרופאים, כגון: ההבדל היחיד בין שודדים ורופאים הוא, כי פשעיהם של

מאד פרטנית. רמת הרפואה המצרית היתה המתקדמת בין ארצות העולם העתיק. הרופאים המצרים עסקו גם בחניטה¹⁵, והגיעו להישגים מרשימים בתחום זה¹⁶. הרופא הקדום ביותר הידוע בשמו הוא רופא מצרי בשם איחותפ, שחי בסביבות 2600 לפסה"נ, היינו לפני כ-4600 שנה.

ביוון העתיקה עסקו הרופאים ברפואה כללית, ומעמדם החברתי היה מן הנמוכים בין כל העיסוקים ביוון. בין הרופאים המפורסמים של יוון יש לציין בעיקר את היפוקרטס (חי בשנים 460-370 לפסה"נ), גדול הרופאים של יוון העתיקה, שנקרא אבי הרופאים; הרופילוס¹⁷ (חי בתחילת המאה ה-3 לפסה"נ), וארסיסטרטוס¹⁸ (חי במחצית הראשונה של המאה ה-3 לפסה"נ), מגדולי האנטומיסטים בעת העתיקה.

ברומא העתיקה היו רבים מהרופאים עבדים, ובעיקר עבדים משוחררים, ורובם היו זרים. הרופאים הרומאיים היו בדרך כלל רופאים צבאיים¹⁹. רוב הרופאים היו בורים, ואף לא ידעו קרוא וכתוב. היחס אליהם מצד האוכלוסייה הכללית היה יחס של זלזול, אלא אם כן היתה להם הצלחה. שיטות הוראת הרפואה היו בדרך של שוליות, היינו רופא לקח עמו מספר תלמידים שבאו עמו לבית החולה, ולמדו מהפרקטיקה המעשית²⁰. רק בודדים

תלמיד של רופא שאמר לרבו, מורי כבר לימדתי כל סדרן של רפואות. [21] Asclepiades. [22] Soranos. [23] Galenus. [24] ראה הרפואה והיהדות, עמ' 263 ואילך. [25] ראה – McLellan MF, *Lancet* 348:458, 1996.

דוגמאות למונחים אצל פרויס, שם. [15] בראשית נ. ב. [16] ראה ע' חניטה ברקע ההיסטורי. [17] Herophilos. [18] Erasistratos. [19] ראה מאמרו של צ. יעבץ, הרפואה פו: 373, 1974. [20] ראה תוספתא אהלות ד ב – על תודוס הרופא; דברים רבה ו יג –

שכר הרופא היה דבר מקובל ומוסדר כבר מימים קדמונים. היו מדינות וזמנים שבהם קבלו הרופאים את שכרם מקופת הציבור, והתגמולים הכספיים היו קבועים בהתאם למשתנים שונים, והיו מקומות וזמנים שבהם עסקו הרופאים ב"רפואה פרטית", וקבלו שכר בהתאם לדרישות שהציבו³³. את שכר הרופא שילמו בדרך כלל מראש, עוד לפני שהיתה ידועה מידת הצלחתו של הטיפול הרפואי³⁴, ויש שקצבו את שכר הרופא מראש, שיקבל על עצמו את הטיפול באדם מסוים לעולם³⁵.

מכשירי רופאים — הרופאים בעת העתיקה השתמשו בכלים שונים לביצוע פעולות רפואיות ולאחסון תרופות. הרופאים החזיקו את התרופות בנרתיק מיוחד³⁶, או בסל מתכת מיוחד, או בארגז עץ מיוחד, ועל מכסה הסל או על דלת המתכת של הארגז היו תולים תחבושות ומספרים³⁷; מקיזי דם היו משתמשים

הראשונים מתחוללים בהרים, ואילו של האחרונים מתחוללים ברומא גופה²⁶; או: נוכל לקבוע בתורת כלל, כי יותר שאומה נעשית משופעת ברופאים, יותר היא מתדלדלת באנשים²⁷. נכתבו אף ספרים שלימים בגנותם של הרופאים והרפואה²⁸.

רישוי רפואי — באופן כללי יש לציין, כי בעולם העתיק לא היה כל פיקוח על הרופאים, ולא היה כל מוסד ציבורי שנתן רשיונות לעוסקים ברפואה. בימי הביניים נעשה ניסיון להנהיג רשיון רפואי על ידי פרידריך ה-2 מלך נאפולי וסיציליה בשנת 1231, אך הוראה זו לא נשמרה²⁹. אחר כך נעשה ניסיון דומה על ידי הנרי ה-8 מלך אנגליה בשנת 1518, אך גם פקודה זו לא נשמרה³⁰. בתקופות שונות בימי הביניים היתה הזכות להענקת רשיון רפואי נתונה בידי האפיפיורים ונציגיהם ברבים ממדינות אירופה³¹. היהדות היתה הראשונה בהיסטוריה האנושית שדרשה רישוי רפואי³².

הרפואה, קד: 358, 1983. [31] הרפואה והיהדות, שם. [32] ראה להלן בחלק ההלכתי על רשיון רפואי. [33] ראה פירוט על כך בספרו של פרויס, עמ' 31, ובספר הרפואה והיהדות, עמ' 271 ואילך. ראוי לציין, כי בחוקי חמורבי היו הנחיות לתשלום שכר הרופא בהתאם למעמדו של החולה — שכר גבוה לטיפול באיש חופשי ושכר נמוך לטיפול בעבד. וראה שו"ת תרומת הדשן ח"ב (פסקים וכתבים) סוסי' רי, על אומדנא של שכר רופא בזמנו. [34] ראה פרויס, עמ' 32. [35] ראה כתובות נב ב, בסיפור קרובו של רבי יוחנן. וראה להלן בחלק ההלכתי על שכר הרופא. [36] ירושלמי ברכות ה ב; ירושלמי ר"ה א ג; ירושלמי תענית א א. [37] ראה משנה כלים יב ג; רמב"ם כלים טו ו; שם י ח.

[26] המאמר הזה מיוחס לגלינוס. [27] ראה הרפואה והיהדות, עמ' 250. [28] כגון ספרו הצרפתי של וויטקובסקי: *Le Mal qu'on a dit des Medicines* וספרו האנגלי של צ'רלס דאנה: *The Evil Spoken of Physicians*. על סאטירות ודברי קיטרוג נגד רופאים — ראה באריכות בספר Friedenwald H: *The Jews and Medicine*, 1944, Vol 1, pp. 69ff. [29] אמנם ראה במאמר Roth C, *Speculum* 28:834, 1953 שבמאה ה-13 היה צורך ברשיון רפואי, ומי שעסק ברפואה בלא רשיון נשפט בבית משפט ונענש. [30] ראה מאמרו של י. ליבוביץ, קורות, ז, חוב' ה-1, תשל"ח (1978), עמ' 360 ואילך. וראה עוד על ניסיונות קדומים להנהגת רישוי רפואי בספר הרפואה והיהדות, עמ' 263 ואילך; ח. זליגמן,

במסמר מיוחד — "מסמר הגרע"³⁸; המנתחים השתמשו באיזמל³⁹; את הסממנים היו הרופאים מבשלים בכף גדולה, "תרוד גדול של רופאים", שהכילה מלוא חופניים של אדם בינוני⁴⁰; נגעים ומורסות פתחו הרופאים בעזרת מקדח קטן⁴¹.

רופאים במקרא — מאז ומעולם היתה כמיהה מצד היהודים לשמש כרופאים⁴⁷. אין ספק, שכבר בתקופת המקרא היו רופאים מקצועיים, שעסקו בריפוי ובטיפול בחולים ובפצועים⁴⁸. מצינו במקרא שהכהנים⁴⁹ והנביאים⁵⁰ שימשו בתפקידים 'רפואיים' שונים. אכן, אין לייחס להם משמעות של רופאים מקצועיים, אלא רק עיסוק בתחום שהתורה הגדירה, או פעולה חד-פעמית בכוח הנבואה, ולא מצינו בשום מקום שהכהנים או הנביאים נקראו רופאים, אף שכמובן מושג זה היה ידוע היטב גם בתקופת המקרא.

רופאים בזמן בית המקדש — בזמן שבית המקדש היה קיים היה שירות רפואי לכהנים במקדש. בן אחיה היה ממונה על חולי המעיים⁵¹, היינו בגלל שהיו הכהנים מהלכים יחפים על רצפת בית המקדש, והיו אוכלים בשר ושותים מים, היו באים לידי מחלות מעיים, ובן אחיה היה ממונה על רפואתם⁵², והיה מבקר את הכהנים,

חלוק רופאים — כיום מקובל שרופאים (ועובדי בריאות אחרים) לובשים חלוק לבן בעת עבודתם. מנהג זה החל בשלהי המאה הי"ט, כאשר הרפואה הפכה להיות יותר מדעית. המטרה הראשונית היתה הגנה מפני מזהמים. במשך הזמן הפך החלוק הלבן להיות סמל למעמדם של העוסקים בבריאות, שכן מבחינה תרבותית מסמל הלבן ניקיון, טהרה וחיים. כמו כן היה בזה משום הצדקה לפעולות פולשניות, מכאיבות ובלתי-נעימות במהלך הבירור והטיפול הרפואי⁴². יש מהרופאים הרואים בחלוק הלבן סמל של סמכותיות, וכן השפעה על מערכת יחסי חולה-רופא⁴³.

הרופא היהודי

הרשות לעסוק ברפואה — לפי תפיסת היהדות הרופא האמיתי הוא הקב"ה⁴⁴,

א; גשר החיים ח"א פ"א ס' ב סק"ב; שו"ת ציץ אליעזר ח"ה קונט' רמת רחל ס' א. וראה על מקור החיוב לרפא בערך רפואה. [47] על הקשר הרעיוני בין היהדות והרפואה ראה בערך רפואה, ובערך למוד הרפואה. [48] ראה למשל ירמיה ח כב; דבהי"ב טו יב. [49] ויקרא פרק יג. [50] אליהו ובן הצרפתי (מל"א יז), אלישע ובן השונמית (מל"ב ד). [51] משנה שקלים ה א. [52] ירושלמי שקלים שם; פיהמ"ש לרמב"ם שקלים שם.

[38] כלים יב ד. וראה בתפא"י שם. [39] אבות דרבי נתן כג ד. [40] כלים יז יב. [41] אהליות ב ג. וראה עוד בע' נתוחים הע' 23. Blumhagen DW, *Ann Intern Med* [42] 91:111, 1979 Bischof RO, *Lancet* [43] 345:777, 1995 [44] ראה בברכ"י יו"ד ס' שלו אות א — 'שכינה' בגימטריא 'רופא חנם'. [45] בראשית כ יז; שמות טו כו; במדבר יג יג; דברים לב לט; מל"ב כ ה; ירמיה יז יד; תהלים ו ג; שם ל ג; שם קג ג, ועוד. [46] ראה ע"ז נה

התנגדות מתוך שלומי אמוני ישראל ללימודים כלליים, ובתוכם לימודי הרפואה. כפועל יוצא מתהליכים אלו קרה שמי שיצא ללימודי רפואה אקדמיים סבל הן מהסביבה הלא-יהודית העויינת והן מהסביבה היהודית-החרדית. מכאן ההסבר שהתפתחו רופאים יהודים חילוניים בלבד, עד שהמליצו עליהם בדרך החידוד "רופא חולים – מתיר איסורים".

התקופה החדשה, בה יש מגמת עליה של רופאים פעילים שהם בעלי ידע רב בתורה והלכה, ופריחה מחודשת של רופאים יהודים שומרי תורה ומצוות. אכן, כמעט שאין בנמצא בתקופה זו שילוב של רופאים שהם גם רבנים פעילים.

בשנים האחרונות חל שינוי בשתי המגמות: נפתחו האפשרויות החופשיות ליהודים ללמוד כל מקצוע חופשי באוניברסיטה, כולל רפואה; וכמו כן פחתה ההתנגדות העקרונית ללימודי רפואה מצד הרבנים.

תרומת היהודים לרפואה – היהודים תרמו לרפואה מאז ומתמיד, ובדרך כלל היה אחוז היהודים בין הרופאים גבוה יותר מאחוז היהודים באוכלוסיה הכללית.⁵⁷

נהירת יהודים רבים למקצוע הרפואה בימי הביניים ראה – הרפואה והיהדות, עמ' 252 ואילך. [56] ראה סיכומים היסטוריים בחוברת של ז. מונטגר, עלילות על רופאים יהודיים באספקריה של תולדות הרפואה, ניסן תשי"ג. [57] על תולדות היהודים ברפואה, תרומתם לרפואה, שמתם וכיו"ב – ראה במקורות

ומרפא כל תחלואיהם, ועוסק בהם תמיד הוא ואנשיו שתחת ידו⁵³.

מבחינת היחס בין רופאים יהודיים לבין דרגתם באמונה ניתן לראות ארבע תקופות:

תקופת התלמוד, שבהם היו אישים רבניים דגולים שהיו להם ידיעות מבוססות ברפואה, אך רק מעטים מהם שימשו כפועל כרופאים.⁵⁴

תקופת ימי הביניים, שבהם שימשו אישים דגולים כרופאים פעילים ורבנים כפועל, ושילוב כזה לא היה נדיר אז כלל ועיקר⁵⁴. אמנות הרפואה בין היהודים היתה נפוצה הן בעולם המוסלמי-ערבי והן בעולם הנוצרי-אירופי, והיה זה מקצוע נפוץ בין האנוסים.⁵⁵

התקופה החדשה, בה נוצר נתק כמעט מוחלט בין רופאים יהודיים לבין רבנים או שומרי תורה ומצוות.

החל מראשית העת החדשה חלו שתי תהפוכות: מצד אחד, הגבילו הגויים את היהודים בהשכלתם האוניברסיטאית בכלל ובתחום הרפואה בפרט, וכן הוטלו איסורים דתיים-נוצריים על העסקת רופאים יהודים⁵⁶; ומצד שני, התעוררה

[53] רמב"ם כלי המקדש ז יד. וראה עוד בשערי משה לאאמור"ר ח"ב סי' נח. אמנם ראה בספר Preuss J, *Biblical and Talmudic Medicine*, tras. F. Rosner, p. 14, שאין כל הוכחה שהוא היה רופא, ויתכן שהיה כהן שהיה לו ידע ברפואה. [54] ראה בנספח לערך זה. [55] על הגורמים הסוציולוגיים השונים שהשפיעו על

הצלב היו כנראה רופאים יהודים בודדים, בעיקר בבתי החולים שנוסדו על ידי מסדרים נוצריים שונים. אשתורי הפרחי (1280-1355) עסק כרופא בבית שאן, וטוביה הרופא פעל כרופא בירושלים בתחילת המאה ה"ח".⁵⁹

אכן, הרפואה היהודית בארץ ישראל מתחילה למעשה בשנת 1843.⁶⁰ בשנת 1824 נשלח מאנגליה רופא-מסיונר נוצרי בשם ג'ורג' דלטון⁶¹, אך הוא נפל למשכב כעבור כשנה, ובהיעדר רופא אחר בכל ארץ ישראל שיוכל לטפל בו הוא נפטר ממחלתו.⁶² באותה שנה הובא ארצה רופא-מסיונר נוסף בשם אדווארד מקגוואן⁶³. אלו היו חלוצי הרפואה המודרנית בארץ ישראל, והם נשלחו על ידי אגודת מיסיון בריטית בשם "האגודה הלונדונית להפצת הנצרות בקרב היהודים". מטרתם המוצהרת היתה לנצר את היהודים בארץ ישראל באמצעות מתן שירותים רפואיים טובים⁶⁴. משה מונטיפיורי לא סבל את העובדה שנעשית בארץ עבודה מיסיונרית בכיסוי של עזרה

הרופאים היהודים תרמו הן בידיעותיהם המקוריות והן בתרגומים של כתבים רפואיים. הרבה ספרי רפואה בתחומים שונים נתחברו על ידי רופאים יהודים בימי הביניים, הן בעולם הדובר ערבית והן בעולם לטינית. היהודים הצטיינו בתרגום כתבים רפואיים מיוונית ולטינית לערבית, או מערבית ללטינית. כמו כן תרמו הרופאים היהודיים למוסר הרפואה, בחיבור שבועות ותפילות, שהם בעיקרם קודים אתיים.

רופאים יהודיים בארץ ישראל –
 בארץ ישראל היו כנראה רופאים יהודים בודדים מאז חורבן הבית ועד אמצע המאה ה"ט. אסף הרופא במאה ה-6 או ה-7 ישב זמן מה בארץ ישראל. בתעודות מתקופת כיבוש הארץ על ידי הערבים עד מסעי הצלב נזכרים שמות של רופאים יהודיים, בעיקר בירושלים וברמלה. במיוחד יש להזכיר את אליהו בן זכריה, המכונה גם אבו אלפרג' האלכסנדרוני, שהיה אחד מרופאי החצר של צלאח א-דין בירושלים⁵⁸. גם בתקופת מסעי

ואילך. [60] על תולדות הרפואה ורשימת הרופאים בארץ ישראל מראשית הרפואה בשנת 1824 ועד קום המדינה – ראה נ. לוי, פרקים בתולדות הרפואה בארץ-ישראל 1799-1948, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1998. וראה גם – א. מיכלין, הרפואה קכו: 338, 1994; נ. לוי וא. מיכלין, הרפואה, קכו: 341, 1994; ש. שורץ, הרפואה קלה: 401, 1998. וראה עוד בספרו של ד. מרגלית, דרך ישראל ברפואה, תשל"ו, עמ' 266 ואילך. [61] George E. Dalton. [62] Berger N (ed): *Jews and Medicine*, Beth Edward [63] Hatefutsoth, 1995, p.239ff. [64] McGowan. ראה במאמרה של א. נבות, אסיא, עא-עב, תשס"ג, עמ' 40 ואילך.

הבאים: ספרו של פרויס; Snowman JA: *A Short History of Talmudic Medicine*, London, 1935; Muntner S: *The History of Hebrew Medicine*, Jerusalem, 1940; Friedenwald H: *The Jews and Medicine*, 3 Volumes, Johns Hopkins University Press, 1944; Kagan S: *Jewish Medicine*, Medico-Historical Press, Boston, 1952; Eried RY: *Bibliography of Medieval Arabic and Jewish Medicine and Allied Sciences*, London, 1971; Berger N (ed): *Jews and Medicine*, Beth Hatefutsoth, 1995. [58] ראה ז. עמר, הרפואה קלו: 742, 1999. [59] ראה באנציקלופדיה עברית, כרך ו, עמ' 714

רפואית, ולפיכך הביא לארץ בשנת 1843 את ד"ר שמעון פרנקל (1806-1880), שעבד בירושלים⁶⁵. בשנת 1844 הוקם בית החולים היהודי הראשון בירושלים, וד"ר פרנקל שימש בו כרופא ראשי⁶⁶.

הרופא נדרש להתנהגות מוסרית ולדוגמא לאחרים – אסיא, אסי חגרת⁷², היינו רופא, רפא את מומך.

היחס לרופא ולרפואה – היחס היהודי לרופא ולמקצוע הרפואה היה בדרך כלל יחס חיובי.

חכמי התלמוד התייעצו עם רופאים ביחס למצבים רפואיים שונים שיש להם השלכות הלכתיות⁷³.

בן סירא הקדיש פרק שלם בספרו⁶⁷ לתהילתם של הרופאים: 'הדר פני רופא וכבדהו, כי יקום לך בעת צרה; הרופא והמרפא יצרם ה', ומלכים יכבדוהו; חכמת רופא תרוממנו ונגידים עליו יתמהו'⁶⁸. בכמה מקורות חז"ל מופיע מאמר זה בנוסח שונה במקצת: "כבד את רופאך עד שלא תצטרך לו"⁶⁹.

"טוב שברופאים לגהינום"⁷⁴ – זהו מאמר חז"ל חריג ביחסו לרופא. רבים הם הפירושים שנאמרו על מאמר זה, ועצם העובדה שיש כל כך הרבה פירושים מעידה על חריגותו בחז"ל. יש לציין, כי הגמרא, הן בבבלי והן ירושלמי, לא דנה כלל בקטע זה של המשנה, ואין לנו פירוש עליו מאת האמוראים. כמו כן אין איזכור של מאמר זה ברי"ף, ברמב"ם (כולל בספריו הרפואיים) וברא"ש.

על פי ההלכה אסור לגור בעיר שאין בה רופא⁷⁰. לעומת זאת אין לגור בעיר שראש העיר הוא רופא⁷¹. מספר טעמים נאמרו להלכה זו: מפני שהרופא עסוק

חכמי ישראל כרופאים, עמ' 94, שיר 'מוסר השכל' שחיבר רב האי גאון: ... חקור חולים ובקר את מזורים, ודבר על לבבם נושאים ומרים, ... דעה חכמה ואם דעתה פליאה, דעה חשבון ובין ספרי רפואה, ... ושיקוי מחלתך גם מזורך, אזי תמצא לך, גם לחברך. [73] ראה ע' נאמנות הרפואים, הע' 2 ואילך. [74] משנה קידושין פב א; ירושלמי קידושין ד יא; אבות דרבי נתן לו ה (שם הגירסה שאין להם חלק לעולם הבא); מס' סופרים טו י. וראה בספר הרפואה והיהדות, עמ' 250, על מקבילות למאמר זה בין אומות העולם. ובאופן דומה ראה בפירוש אברבנאל עה"ת בראשית מא א – הרופא הסכל חברו של מלאך המוות. על המילה גהינום – ניקודה ומקורה, ראה בספר י. קוטשר, מלים ותולדותיהן,

[65] נ. לוי, הרפואה, קיח:489, 1990; נ. לוי וא. מיכלין, הרפואה קכו:341, 1994. ד"ר פקנקל למד במינכן והשתלם בברלין. הוא שירת כרופא בספינה הולנדית. [66] וראה עוד בע' בית חולים, על תולדות בתי החולים בישראל. [67] פרק לח. [68] בן סירא לח א-ג. [69] ראה ירושלמי תענית ג ו; שמות רבה כא ז; תנחומא מקץ י; ילקוט איוב, תתקכ. [70] סנהדרין יז ב; רמב"ם דעות ד כג. אמנם רש"י שם ד"ה רופא כתב שהכוונה למול תינוקות, אך לפי הרמב"ם שם רופא הוא כפשוטו וכמשמעו. [71] פסחים קיג א. וראה רש"י שם ד"ה שראשה, ותוס' ב"ב קי א ד"ה ולא, וערוך ע' אסי, בפירושים אחר למאמר זה. [72] תנחומא בראשית יא; בראשית רבה כג ה. וראה בספר

רופא החושב את עצמו לטוב ולמומחה שברופאים שאין כמוהו, שעקב כך הוא סומך על ידיעותיו ואינו מתייעץ עם חבריו הרופאים, ואף אינו מעיין היטב בספרי הרפואה, גם כשיש לו ספק במצב. רופא כזה מעותד לגהינום, כי קרוב לוודאי שיטעה ויהרוג נפשות⁸², או שעומדים על דעתם בנוכחות רופאים גדולים מהם, ונשענים על ניסיונם העצמי⁸³; יש מי שכתב, שהכוונה לרופאים המתייחסים מטיפול בחולים לפני הזמן הראוי, ובכך גורמים למותם, ואינם מתאמצים דיים לרפא את החולים, או שאינם יודעים לפעמים סיבת החולי ודרך רפואתו, ועושים עצמם בקיאים⁸⁴; יש מי שכתבו, שהכוונה לרופאים העוסקים בתחומי רפואה שעל פי דעת אותם פוסקים אין לרופאים לעסוק בהם, כגון מחלות פנימיות⁸⁵, או ניתוחים⁸⁶; יש מי שכתב, שהכוונה למי שהוא באותו מקום הטוב שברופאים, ואינו עוסק ברפואה מחשש שיש גדולים ממנו, הוא לגהינום, כי מתרשל הוא בהצלה כשיכול להציל נפשות⁸⁷; יש מי שכתב, שהמאמר מתייחס לאותם רופאים שעוסקים ברפואה למען

יש מי שכתב, כי כוונת מאמר זה היא לרופא שאינו ירא מן החולי, ואינו משבר לבו למקום, ופעמים שהורג נפשות, ויש בידו לרפאות העני ואינו מרפא⁷⁵, היינו מדובר על רופא בעל בטחון עצמי וגאוה אישית מופרזים, וכן רופא שאינו מוכן לטפל בחינם בחולים חסרי אמצעים⁷⁶; יש מי שכתבו, שמאמר זה בא לגנות דרכם של רופאים בפשיעות וזדונות שלהם, אבל לא שיהא חשש איסור בדבר, ואם נהג כשורה כל-שכן שהוסיף זכות לעצמו⁷⁷; יש מי שכתב, שמי שהוא רופא בלבד, היינו מתייחס רק לצד הגשמי והחומרי, ואינו בעל תורת אלקים, הרי הוא לגהינום, כי נחשב האדם קל בעיניו, ואינו מקפיד להיות נזהר⁷⁸; יש מי שכתב, שאין הכוונה לרופאים ממש, אלא לרופאי אליל ומאחזי עינים⁷⁹; יש מי שכתב, שהמשנה באה להזהיר את הרופאים שידקדקו במלאכתם, ויראו תמיד גהינום פתוחה תחתיהם אם יקרה אסון לחולים באשמתם⁸⁰; יש מי שכתב, שזו דעת יחיד, אבל רוב חכמי התלמוד סבורים שהרופאים הם בעלי תורה ויראי ה'⁸¹; יש מי שכתבו, שכוונת המאמר לא על רופא כשר והגון אלא על

עמ' 66-67, ובמקורות שציין שם. [75] רש"י קידושין שם ד"ה טוב. [76] ראה להלן הע' 223 ואילך. [77] רמב"ן, תורת האדם, סוף שער הסכנה; כסא רחמים להחיד"א על אבות דר"נ לו ה. [78] נצח ישראל למהר"ל, פ"ל, וחידושי אנגדות למהר"ל, קידושין, שם. [79] קלונימוס בן קלונימוס, בספרו אבן בוחן (ראה סיכום דבריו במאמרו של ש. קוטק, אסיא, ב, תשמ"א, עמ' 23); פרויס, עמ' 23 ואילך. [80] שבט יהודה (שלמה אבן ווירגא), מאמר מא. [81] אוצר החיים ליעקב צהלון, בהקדמה. וראה בספרו של צימלס, עמ' 170, הע' 45, שדעה זו היא לדעת החולקים על שיטת הרוב שיש ברפואה מצוה. וראה בספר Rabbi I. Herzog, *Judaism – Law and Ethics*,

London, 1974, pp. 154 שאין זה מפליא למצוא דעה חריגה בתלמוד, שכן התלמוד מורכב מדעות של חכמים רבים, ולא יימלט שלא יהיו אחדים שדעתם שונה מהרוב. [82] מהרש"א קידושין שם; בנין יהושע על אבות דרבי נתן שם; פתח עינים להחיד"א, סוף קידושין; שו"ת תשובה מאהבה ח"ג סי' שלו; עץ יוסף על עין יעקב, קידושין שם; תפא"י סוף קידושין אות ע"ז; שו"ת ישכיל עבדי ח"ו חיו"ד סי' יח. וכן משמע מביאור הגר"א יו"ד סי' שלו סק"ד. [83] שו"ת תשב"ץ ח"ג סי' פב. [84] מאירי, קידושין שם. [85] כרתי ופלתי, יו"ד סי' קסח סק"ה. [86] פחד יצחק, ע' טוב. [87] תורת הטור לאאמור"ר, משפטים, אות קעד, על פי טור יו"ד סי'

בגאוות לבו יגרום לחולים נזקים רבים⁹²; יש מי שאומר, שהטוב שברופאים, היינו מי שמתייחס במלוא הרצינות וכבוד הראש לתפקידו, הוא נוחל גהינום בחייו, מכיוון שבעבודתו המסורה והאחראית הוא סובל יסורי גוף ונפש בהשתדלותו לעזור לחולים קשים⁹³; ואחרים אומרים, שאין זה אלא משחק מילים בין 'רופאים' ל'רפאים', ומכאן הדמיון בין רופא לגהינום⁹⁴.

ג. פרטי דינים

עניינים כלליים

בענייני אורח חיים

מנוחת הרופא – רופא שנמצא במקום שאין מחסור ברופאים, וברור שהחולה יכול להשיג רופא שיטפל בו, ולא מדובר

בצע כסף, שעלולים לעשות מעשים פסולים ולגרום למותם של חולים, ואז ירשו גהינום⁸⁸; יש מי שכתב, שהמאמר מתייחס לאיסיים, שכן 'אסיא' הוא רופא בארמית⁸⁹; יש מי שכתב, שמאמר זה מתייחס לנוצרים הראשונים, שחלקם היו רופאים, ונאמרו הדברים בלשון סתור⁹⁰; יש מי שפירש, שגם הרופא הטוב ביותר עלול להגיע לגהינום אם יתירשל אי פעם בתפקידו, דהיינו גם אם כל ימיו עסק בנאמנות ברפואת חולים והגיע להישגים מרשימים, למרות זאת אם יתירשל פעם אחת בתפקידו, עלול הוא להגיע לגהינום, שכן הוא מופקד על חיי בני אדם⁹¹. על דרך החידוד יש אומרים ש'טוב' הוא בגימטריה י"ז, ואותו רופא המתפלל רק י"ז ברכות של תפילת העמידה, ומשמיט את ברכת 'רפאנו', כי חושב שהוא-הוא הרופא, הרי הוא לגהינום, כי אין הוא יודע שהוא רק שליחו של הקב"ה, ולכן

שהרופאים לא יקומו לתחיה, והוא כמובן טעות במשמעות הפסוק. וראה עוד בעניין מאמר חז"ל זה במאמרו של הרב י.א. שפירא, הלכה ורפואה, ב, תשמ"א, עמ' שלה ואילך; במאמרו של ש. קוטק, אסיא, ב, תשמ"א, עמ' 21 ואילך; ובמאמרו של ב. גזונדהייט, הרפואה קמג:598, 2004. וראה גם ד. עמיר, הרפואה קלט:157, 2000. ואגב, גם המאמר הסמוך באותה משנה "טוב שבגויים הרוג" או "כשר שבגויים הרוג" זכה לפירושים שונים, ובעיקר על ידי חכמי ישראל שנאלצו להתווכח עם נוצרים – יש שפירשו שהכוונה לשליט גוי שמחזיק עצמו כטוב שבגויים, אך הוא הורג בהם, כגון טיטוס, סטלין, היטלר וכד'; יש שפירשו הכוונה שטוב הדבר שבגויים הורגים רוצחים ואנסים וכיו"ב, בעוד שלפי דיני ישראל כמעט שאי אפשר להרוג רשעים כאלו בגלל הדרישות המחמירות של העדות; ויש שפירשו שהכוונה דווקא בזמן מלחמה, שלעתים האויבים מתחזים כאילו הם טובים, אך למעשה הם

שלו. [88] שערי משה לאאמור, ח"ב סי' לט אות ב. על הרופאים המגוימים בשכרם ומגיעים לשחיתות מוסרית בעד בצע כסף נכתבה סונטה בשם 'טוב שברופאים לגהינום' על ידי אלמנצי בפאדובה 1857. קטעים רלוונטיים ממנה הובאו במאמרו של י. פאור הלוי, דיני ישראל, ז, תשל"ו, עמ' עט ואילך. [89] פרויס, עמ' 23 ואילך. [90] הרב ב. ישר, ברורים, עמ' 45-46. וראה ע"ז כו ב, בעניין יעקב איש כפר סכניא. [91] בשם ר' שמעון משקופ, הובא על ידי א. שטינברג, אסיא, ב, תשמ"א, עמ' 28. [92] מובא בשם רבי מאיר מפרמישלן, בספר מרגניתא דרבי מאיר. [93] א. שטינברג, אסיא, ב, תשמ"א, עמ' 28, מפי השמועה. [94] ל. גינצברג, הובאו דבריו בספר Friedenwald H: *The Jews and Medicine*, Rabbi I. וראה בספר Herzog, *Judaism – Law and Ethics*, London, 1944, Vol 1, p. 12, 1974, pp. 154, 156, שאמנם התרגום היווני לפסוק 'רפאים' בל יקומו' (ישעיה כו יד) הוא

הוא חייב בכך¹⁰⁰.

תפילת שחרית – רופא שמוטל עליו לטפל בגדולי מעלה, שיש לחוש לנזקו, מותר לו להקדים ולהתפלל שחרית אחרי עלות השחר; אבל כאשר אין הכרח גדול מחייב את הקדמת התפילה, יאחר להתפלל עד שיגמור מלאכתו היותר נכבדה¹⁰¹.

רופא שנקרא בדחיפות לטפל בחולה שיש בו סכנה, חייב לצאת מבית הכנסת אפילו באמצע שמונה עשרה או קריאת התורה, ואפילו אם יעבור זמן התפילה¹⁰². ואם הפסיק בתפילתו כדי לטפל בחולה, אם שהה כדי לגמור את כולה חוזר לראש; ואם לאו – חוזר לתחילת הברכה שפסק בה; ואם פסק בשלוש הברכות הראשונות, חוזר לראש, ואם פסק בברכות האחרונות, חוזר לרצה¹⁰³.

אין להפסיק באמצע תפילת שמונה עשרה אם נקרא לטפל בחולה שאין בו סכנה, אבל בקריאת שמע יכול להפסיק גם עבור חולה שאין בו סכנה, מלבד באמצע

במצב של חירום, רשאי הרופא שלא לקבל חולה בזמן שהוא אוכל, או בזמן מנוחתו וכיו"ב⁹⁵; אבל אם מדובר במצב שיש בו אפילו ספק סכנה, חייב הרופא לעשות כל מה שיכול, ואפילו מעירים אותו באמצע הלילה משנתו⁹⁶, ואפילו יש שם רופאים אחרים שיכולים לטפל בחולה, שלא מן הכל אדם זוכה להתרפאות⁹⁷, וכן אם מדובר ברופא מומחה שאין גדול ממנו, הרי הוא חייב לטפל בחולים הקשים בכל עת⁹⁸. אכן, בתנאים הקיימים כיום, שיש תורנות רופאים, אין חיוב על רופא מסויים שאיננו תורן לטפל בחולים בעת מנוחתו או אכילתו וכיו"ב⁹⁹.

מצוות אחרות – רופא בעת טיפולו, אף שלוקח שחר, נחשב כעוסק במצווה (מצוות השבת אבדה), ולפיכך הוא פטור באותה שעה ממצוות אחרות, כגון תפילין וקריאת שמע, ואם הטיפול הוא נחוץ, אסור לו להפסיק הטיפול לצורך מצוות אלו, וגם אפשר שלא יצא ידי המצווה; אבל אם הטיפול לא נחוץ באותו זמן, ויכול לקיים גם המצווה וגם הטיפול, הרי

בנשמת אברהם חאו"ח סי' לח סק"ו. וראה עוד בילקוט יוסף ח"א הל' תפילה סע' סב. והוא על פי שיטת הטור או"ח סי' תרמ והרמ"א או"ח לח ח, שאם יכול לקיים את שתי המצוות, אינו פטור משום עוסק במצווה, וראה ביאה"ל סי' לח ס"ט. וראה עוד בדיני העוסק במצווה פטור מהמצווה במה שנוגע לצוות רפואי במאמרו של הרב נ. נריה, חוב' אסיא, נא-נב, תשנ"ב, עמ' 9 ואילך. [101] שו"ת הרמב"ם (בלאו) ח"ב סי' קנח; שם (פריימן), סי' כז. [102] שו"ת לב חיים ח"ב סי' קמח; שו"ת ציץ אליעזר ח"ט סי' יז פ"ז; שם ח"י סי' יג סק"ד-ה. [103] על פי טשו"ע או"ח קד

חיילים שהורגים בנו. [95] שו"ת ישכיל עבדי ח"ו חיו"ד סי' יח; הגר"ש אלישיב, ספר הזכרון להגר"ב זולטי, תשמ"ז, עמ' תג ואילך, והנ"ל, שו"ת קובץ תשובות סי' קכד. [96] שו"ת ישכיל עבדי שם; הגר"ש אויערבאך, הובאו דבריו בנשמת אברהם ח"ד חאבה"ע"ז סי' פ סק"א. [97] ירושלמי נדרים ד ב. [98] שו"ת ישכיל עבדי שם, על פי אגרות הרמב"ם, שכתב אחרי שיצא טבעו ברוב הארצות שהוא עוסק בריפוי בכל שעות היממה, ביום ובלילה, עד שהוא כחולה שאין בו סכנה. [99] שו"ת ישכיל עבדי שם. [100] הגר"ש אויערבאך, הובאו דבריו

בדיקת שתן – מותר לרופא לקחת עביט של מי רגלים בידו כדי לבצע בדיקת שתן לצורך רפואתו של חולה, אף על פי שתפילין בראשו, ואין צריך לחלוץ אז את התפילין, ובעל נפש יחמיר לעצמו¹¹⁰.

דיני רופא בשבת – ראה ערך שבת.

דיני רופא במועדים – ראה ערך יום הכפורים; ערך מועדים ותעניות; ערך פסח.

בענייני יורה דעה

רופא מכובד – יש מי שכתב, שרופא פטור מלרפא במצבים שאינם לפי כבודו, כמו שזקן פטור מהשבת אבדה במצב שאינו לפי כבודו¹¹¹; ויש מי שדחו דבריו, וכתבו שאף רופא גדול ומפורסם חייב לטפל בכל חולה¹¹².

כותב על בשרו – הכותב על בשרו בכתב שאינו מתקיים ואינו שורט כלל, אין בזה איסור מדין כתובת קעקע¹¹³. לפיכך, מותר לרופא (ולכל אדם) לכתוב על בשרו מספר טלפון, או תוצאות בדיקות וכיו"ב, כאשר הוא צריך לזכור זאת בתוך זמן קצר.

שלמה חו"מ סי' תכו. [112] הרב מ.ד. וולנר, התורה והמדינה (עריכה מחודשת, תשנ"א), ג. עמ' 373 ואילך; שו"ת קובץ תשובות סי' קכד. [113] שו"ת שבט הלוי ח"ג סי' קיא סק"א; הגרש"ז אויערבאך, הובאו דבריו בנשמת אברהם ח"ה חיו"ד סי' קפ סק"א. וראה באריכות שיטות הפוסקים בנידון בספר פתשגן הכתב להגר"ח קנייבסקי סי' יח, וסיים שם שהרוצה להקל בכל כתיבה על בשרו אם אינו כתב המתקיים, יש לו על מי לסמוך, וכבר כתבו האחרונים שמנהג

פסוק ראשון, שדינו כמו בתפילת שמונה עשרה¹⁰⁴.

רופא שהתחיל לטפל בחולה לפני התחלת זמן התפילה, ונמשך הטיפול עד שעבר זמנה של אותה תפילה, הרי הוא פטור מתפילה זו, וגם אינו צריך להתפלל תשלומים בתפילה הבאה¹⁰⁵, אבל אם התחיל בטיפול או בניחוח אחרי התחלת זמן התפילה, ונמשך הטיפול עד שעבר זמנה של אותה תפילה, הרי הוא חייב בתשלומים בתפילה הבאה¹⁰⁶.

תפילת מנחה – מותר לרופא להתחיל ניתוח בבוקר, אף שהוא צפוי להימשך זמן רב, ועקב כך יעבור זמן המנחה¹⁰⁷.

רופא שהיה עסוק בטיפול בחולה עד קרוב לשקיעה, ויש לו הפסקה, אם הוא זקוק להפסקה זו כדי לנוח ולהמשיך אחר בפעילות הצלה, מותר לו לנוח ולא להתפלל מנחה, ואף אינו חייב להשלים תפילת ערבית¹⁰⁸.

ברכת המזון – רופא שמניח את החולה ומברך ברכת המזון, הרי זו עבירה ומיקרי רוצח, אבל אין זו ברכה לבטלה, ועונים אחריו אמין¹⁰⁹.

ה. [104] שו"ת שבט הלוי סי' רנב אות ג. [105] ראה מ"ב סי' צג סק"ח; שם סי' קו סק"ג. וכן דעת רוב האחרונים – ראה נשמת אברהם חאו"ח סי' צג סק"א. [106] נשמת אברהם שם, על פי טושו"ע או"ח קח ח. [107] הגר"י נויבירט, הובאו דבריו בנשמת אברהם ח"ד חאו"ח סי' עב סק"א. [108] ביצחק יקרא על מ"ב סי' ע סק"ח. [109] הגרש"ז אויערבאך, שולחן שלמה, הל' יום-טוב וחווה"מ, סי' תקמח סק"ב. [110] על פי טושו"ע או"ח מג ט. [111] חכמת

מלבושי גויים – יש מי שכתב, שרופא מותר ללבוש מלבושי גויים¹¹⁴, ובתנאי שכוונתו לתועלת כדי שיוכל להתקבל ולהרוויח, ולא כדי להידמות לגויים משום שחץ וגאוה¹¹⁵. גם מותר לו לגלח את פניו¹¹⁶. יש מי שהתיר לרופא יהודי לחגור חרב כאות כבוד, לפי המנהג שהיה מקובל אז^{117, 118}.

בענייני אבן העזר

חתן שהוא רופא, ויש רופא אחר בעיר, ולא מדובר במצב של סכנה, ספק אם הוא רשאי לטפל בחולים בשבעת ימי המשתה שלו¹²². ואם הורי החתן הרופא או אחיו הם החולים, רשאי הוא לטפל בהם, אפילו אם יש רופא אחר בעיר, ואין הכלה יכולה להתנגד לכך¹²³.

אסר הנאה על רופא – מי שאסר הנאתו על חברו והוא רופא, וחלה חברו, אם אין דרך לתת שכר לרופא, יכול לרפאותו אפילו בידיים, ואפילו אם יש שם רופא אחר, שלא מכל אדם זוכה להתרפאות¹¹⁹; אבל אם דרך לתת שכר לרופא, לא ירפאנו בחינם¹²⁰, אבל בשכר יכול לרפאותו, ואפילו יש שם רופא אחר¹²¹.

בענייני חושן משפט

טענת חזקה – רופא שנתמנה במקום ציבורי יש לו טענת חזקה על משרתו, ואין לסלקו מתפקידו ללא סיבה מספקת¹²⁴.

דין אבלות ואנינות ברופא – ראה ערך אבלות ואנינות.

בן רופא – רופא הפורש ממשרה ציבורית, ויש לו בן שאף הוא רופא, אין הציבור מחוייב למנות את הבן תחת אביו¹²⁵.

העולם להקל בזה. [114] שו"ת מהרי"ק שורש פח; רמ"א יו"ד קעח א. וראה בש"ך שם סק"ד, ובביאור הגר"א שם סק"ז. וראה רמב"ם ע"ז יא ג, שהתיר מלבושי גויים וגילוח הזקן למי שהוא קרוב למלכות וצריך לישב לפני מלכיהם, עיי"ש. [115] שו"ת דברי חיים ח"א חיו"ד סי' ל. [116] פחד יצחק, ע' לרופא אומן. אמנם ראה בספר חכמי ישראל כרופאים, עמ' 202, שהחזוה מלובלין התיר לדר' ברנרד (ראה עליו בנספח לערך זה) ללבוש מלבושי גויים, אך לא התיר לו לגלח את הזקן. ולכאורה זה תמוה, על פי המבואר ברמב"ם ע"ז שם. [117] אלה המצוות לר' משה חגיו, מ' רסב. [118] וראה רדב"ז מלכים ה ז-ח, שהרמב"ם עבר על איסור ישיבה בארץ מצרים כי היה אנוס להיות רופא המלך, וכן כתב בכפתור ופרח פ"ה, שההיתר לרמב"ם היה מפני שהיה רופא למלך וקרוב למלכות. ויש להעיר, כי גם אם יש בזה משום היתר לעבור על

איסור מן התורה בשלושה לאווין, מכל מקום תחילת יירדתו וישיבתו של הרמב"ם במצרים היתה עוד בטרם נתמנה לרופא המלך, ומה היה ההיתר אז? אמנם בשאלה זו כיצד ישב הרמב"ם במצרים דנו רבים, וראה לדוגמא בסמ"ג לאווין סי' רכז. וראה בכפתור ופרח שם, שהביא בשם אחד מבני בניו של הרמב"ם שהוא היה חותם באגרותיו: הכותב העובר בכל יום שלושה לאווין, משה. [119] הרא"ש נדרים מא ב, בשם הירושלמי. [120] נדרים מא ב; ירושלמי נדרים ד ד; רמב"ם נדרים ו ח-ט; טוש"ע יו"ד רכא ד. וראה עוד בשו"ת הריב"ש סי' תעו. [121] ש"ך שם סק"א. [122] חינוך וחסדא כתובות ד' קכט ע"א. [123] הגרש"ז אויערבאך, הובאו דבריו בגשמת אברהם חאבה"ע"ז סי' סד סק"א. [124] תשובת הראי"ה קוק בספר אדרת אליהו, ספר זכרון לר' אליהו ראם, ירושלים תשמ"ח, סי' קיב. [125] הגרי"י נויבירט, הובאו דבריו

חוות דעת על רופא – רופא שצריך לכתוב חוות דעת על רופא אחר, כגון שהוא מנהל מחלקה, וצריך לכתוב דין וחשבון על רופא צעיר, מותר לו לכתוב את האמת, ואפילו היא שלילית, ואין בזה משום רכילות ולשון הרע, ובתנאי שכותב רק את הנחוץ, ויש לדברים אלו תועלת¹²⁶. ועדיף שיכתוב בעצמו מכתב כזה שיש בו דברים שליליים על הזולת, או שיתן למזכירה לכתוב את המכתב ללא שם הרופא, ויוסיף בעצמו אחר כך את שם הרופא; ואם דבר זה בלתי אפשרי, מותר לתת למזכירה לכתוב הכל¹²⁷.

רופא אחר, והחובל ישלם את שכר הריפוי¹³². וכמו כן לא יכול החובל להפנות את הנחבל לריפוי אצל רופא שהוא אוהבו על מנת שירפא את הנחבל בחינם, אלא יכול הנחבל לדרוש טיפול רפואי בשכר מלא¹³³.

החובל בחברו איננו רשאי להביא לנחבל רופא ממקום רחוק שיקח שכר מועט, אלא ישלם לרופא הנמצא באותו מקום גם אם שכרו גבוה יותר¹³⁴. הטעם: רופא שבא מרחוק עתיד לילך לדרכו, ואיננו חושש אם גרם נזק לחולה¹³⁵.

סיכום מחלה – מותר לרופא לכתוב מכתב-סיכום רפואי על חולה, ואפילו על קטן, אף על פי שיש בו פרטים על מומים ומחלות, שכן הדבר נעשה לתועלתו של החולה, ודרך זו ידועה ומקובלת על כולם, ומותר גם לתת למזכירה לכתוב מכתבים רפואיים כאלו¹²⁸.

החובל בחברו, ונסע הנחבל לבית חולים, ושם ביצעו בו בדיקות שונות, חייב המכה לשלם לניזוק את דמי הנסיעה לבית החולים, ואת כל ההוצאות של הבדיקות והטיפולים בבית החולים. דין זה נכון גם אם התברר שלא נגרם לנחבל נזק פנימי הדורש בירור וטיפול זה, ודין זה נכון אפילו אם יש לנחבל ביטוח רפואי בקופת חולים או בחברת ביטוח והם משלמים את ההוצאות, בכל זאת חייב החובל לשלם את הנזק לנחבל¹³⁶.

תשלום ריפוי בחובל – החובל בחברו איננו רשאי להביא לנחבל רופא שירפאהו בחינם, אלא מביא רופא אומן ומרפאהו בשכר¹²⁹. הטעם: רופא המרפא חינם, שווה חינם¹³⁰, מפני שאינו מתבייש מהחולה, וממשיך אותו בדברים ורפואות שאינן מועילות¹³¹. וכן אם החובל הוא עצמו רופא, יכול הנחבל לדרוש שירפאהו

יש מי שכתב, שבדין חיוב המזיק לשלם דמי ריפוי לנזק יש שני אופנים: חיוב ממון כשאר היזקות, על כך שהפסיד לניזק כסף שצריך לשלם עבור ריפוי;

בנשמת אברהם חחוי"מ סי' שו סוסק"א, על פי ערוה"ש או"ח נג כח. [126] נשמת אברהם ח"ה חחוי"מ סי' תכ סק"ג, על פי חפץ חיים, הלי רכילות כלל ט, בבאר מים חיים סק"ח. [127] הגרש"ז אויערבאך, הובאו דבריו בנשמת אברהם שם. [128] הגרש"ז אויערבאך והגרא"י וולדינברג, הובאו דבריהם בנשמת אברהם שם.

[129] ב"ק פה א; רמב"ם חובל ומזיק ב יח; טושו"ע חוי"מ תכ כא. [130] ב"ק שם. [131] שיטמ"ק, ב"ק ריש פ' החובל. [132] שיטמ"ק שם. [133] שיטמ"ק שם. [134] ב"ק שם; טושו"ע שם כב. וראה לח"מ שם, שהרמב"ם השמיט דין זה. [135] רש"י ב"ק שם. [136] שו"ת ציץ אליעזר חכ"א סי' נח; הגרש"ז

החולה לשלם לו שכרו, ולא יכול לומר שהרופא התכווין רק לגמילות חסדים¹⁴¹.

מי שחלה, וחברו שילם עבור טיפולו הרפואי, חייב החולה להחזיר לחברו את ההוצאות, ואפילו שכר בטלה חייב לשלם לו¹⁴².

מירפאה בבית משותף – אחד מבני חצר שביקש להיעשות רופא אומן, בני החצר מעכבים עליו, מפני שמרבה עליהם הנכנסים והיוצאים; וכן מי שיש לו בית בחצר השותפים, הרי זה לא ישכירנו לרופא¹⁴³, ואפילו נתרצו לו כולם חוץ מאחד, אותו אחד מעכב עליו¹⁴⁴. אכן, יש מי שכתבו, שדין זה הוא דווקא במוהל או מקיז דם¹⁴⁵, או במלמד אומנות הרפואה¹⁴⁶, אבל רופא המרפא חולים, לא יכולים בני החצר למחות בידו¹⁴⁷. לפיכך, אין השכנים יכולים למחות בידי רופא הרוצה לפתוח מרפאה פרטית בבית משותף¹⁴⁸. עוד יש מי שכתב, שאם הרופא יכול לבקר בביתו של החולה, יכולים השכנים למחות ביד הרופא לפתוח

חיוב להביא לידי ריפוי של הניזק, אלא שכדי להגיע למטרה זו צריך לשלם דמי ריפוי¹³⁷.

אדם שנחבל ויש לו ביטוח רפואי שמשלם לו את דמי הריפוי – יש מי שכתב, שבכל זאת לא נפטר המזיק מלשלם לו את דמי ריפוי, אבל אין המזיק חייב לשלם לחברת הביטוח או לקופת החולים את דמי הריפוי¹³⁸; ויש מי שכתב, שהמזיק פטור מלשלם לניזק דמי הריפוי, אם חברת הביטוח או קופת חולים משלמת לו את כל הוצאותיו הרפואיות¹³⁹.

תשלום ריפוי כעזרה – אדם שחש ברע, וחברו הזעיק רופא או אמבולנס, חובת תשלום שכר הרופא חלה על החולה או בני משפחתו, אפילו אם החולה לא ביקש שיומינו עבורו רופא, ואפילו התנגדו בני המשפחה להזמנת רופא, ואפילו אם הרופא לא הצליח ברפואתו, ואפילו אם החולה נפטר עד שהגיע אליו הרופא¹⁴⁰. אף אם טיפל הרופא בחולה מיוזמתו ומבלי שנתבקש לכך, חייב

חבצלת השרון ח"ב חח"מ סי' כד; שו"ת צבי תפארת סי' לב; שו"ת ציץ אליעזר ח"י סי' כה פכ"ט; שם ח"י"ח סי' עז. וראה עוד בשו"ת הרא"ש כלל פח סי' ב; שו"ת מהרש"ם חו"ד סי' רז. [141] דיני ממונות ח"ג עמ' עא, הע' 4. [142] משך חכמה, דברים טו יג. [143] ב"ב כא א; רמב"ם שכנים ו יא; טוש"ע חו"מ קנו א. [144] טוש"ע שם. [145] ראה רש"י ב"ב שם; ח"י חת"ס ב"ב כ ב. [146] ערוה"ש שם ד. [147] סמ"ע שם סק"ג. וראה עוד בשו"ת הריטב"א סי' כז. [148] שו"ת ציץ אליעזר ח"י סי' כה פ"ל. וראה שם, שהוא דווקא כשרוב החולים הבאים למרפאה הם יהודים, עיי"ש.

אויערבאך והגרי"ש אלישיב, הובאו דבריהם בנשמת אברהם ח"ה חח"מ סי' תכ סק"א. על פי שו"ת מהרש"ם ח"ד סי' ז; אור שמח, שכירות ז א. [137] דברות משה ב"ק סי' נז ענף ב. וראה נפקא מינות לצדדים אלו במאמרו של הרב מ. פרימן, תחומין, כג, תשס"ג, עמ' 268 ואילך. [138] שו"ת ציץ אליעזר חכ"א סי' נח. על פי אור שמח שכירות ז א; שו"ת מהרש"ם ח"ד זי ז. וזאת על פי ההנחה שחיוב הריפוי הוא ככל חוב ממוני. [139] הרב פרימן, שם. על פי ההנחה שחיוב בריפוי הוא לעצם הריפוי ולא כחוב בעלמא. ואף אם יש גם צד לומר שחיוב הריפוי הוא ככל חוב ממוני, מכל מקום יש בזה ספק, ואין מוציאים ממון מספק. [140] שו"ת

עניינים מיוחדים

רשיון רפואי ומומחיות רפואית

מהות הרשיון הרפואי – העיסוק ברפואה איננו תלוי רק ברצונו של אדם להיות רופא, שכן לא כל הרוצה ליטול את השם רופא מובהק יבוא ויטול¹⁵⁵. ואמנם היהדות היתה הראשונה בהיסטוריה האנושית שדרשה מהרופאים לקבל רשיון על מנת לפוטרם מנזקים ורשלנות בשגגה¹⁵⁶. יש מי שכתב, שהצורך בקבלת רשות לעסוק ברפואה הוא מהותי, ולא רק על מנת לפטור מנזיקין¹⁵⁷.

יש הסבורים, שמדובר ברשיון מקצועי שניתן על ידי דיינים הבקיאים בחכמת הרפואה¹⁵⁸; יש הסבורים, שהרשיון ניתן על ידי גוף רפואי-מקצועי, ורשות בית הדין ניתנה רק כראיה שיש לאותו איש מעמד של רופא בקי ומקובל על הציבור¹⁵⁹; ויש מי שכתב, שבית הדין רק מאשר את תעודותיו של רופא הבא מחוץ לעיר, כאשר בידו כתב הסמכה מרופאים

מרפאה בביתו¹⁴⁹, אך מכיוון שכיום המנהג הוא שהחולה הולך אל הרופא, וכמעט שאין מצבים של ביקורי בית על ידי הרופא, לפיכך כיום אין השכנים יכולים לעכב את הרופא לקבל חולים בביתו¹⁵⁰. ויש מי שחילק בין רופא המטפל במחלות מסוכנות, שאין השכנים יכולים לעכב בעדו, לבין רופא המטפל בייעוץ לשמירת הבריאות או במחלות קלות, שאז יכולים השכנים למחות בידו¹⁵¹. וכן אם בין השכנים יש חולה שהרעש מפריע לו, או שהמרפאה בבית המשותף גורמת לירידה ניכרת בערך הנכס, ובהפסד ממון רב לשכנים, אם יכול הרופא לקבל את החולים במקום אחר, או אם הוא מטפל בחולים שאינם מסוכנים, יכולים השכנים לעכב בעדו¹⁵².

מרפאה רפואית בסמיכות למרפאה אחרת – יש מי שמשמע ממנו¹⁵³, שבאומנות של מצווה לא יכול אחד לעכב בעד חברו לעסוק בקרבת מקום באותו עניין, והוא כדין מלמד תינוקות¹⁵⁴. לפיכך, לא יכול רופא לעכב בעד רופא אחר לפתוח מרפאה בקרבתו.

ואם רופא ברשות בית דין וטעה והזיק, פטור מדיני אדם. וראה בע' רשלנות רפואית הע' 123 ואילך. [157] ערוה"ש יו"ד שלו ב. וראה עוד בשו"ת ציץ אליעזר ח"ה קונט' רמת רחל סי' כב. וראה מאמרו של י. ליבוביץ, קורות ז' 360:1977. [158] דברי שאול יו"ד סי' שלו; מעשה אברהם (אברהם ניסים אשכנזי) חיו"ד סי' נה. [159] בית הלל, יו"ד סי' שלו; ערוה"ש יו"ד שלו ב; שו"ת ציץ אליעזר ח"ה רמת רחל סי' כב; הרפואה והיהדות, עמ' 266; כתבי הגר"י וויינברג

[149] ט"ז חו"מ שם. [150] שו"ת משכנות ישראל (גרוסמן), סי' יד. [151] הרב י. שיף, עמק הלכה-אסיא, תשמ"ו, עמ' 138 ואילך. [152] הרב שיף, שם. [153] שו"ת חת"ס חחו"מ סי' עט. [154] ב"ב כא ב; רמב"ם ת"ת ב ז; טושו"ע יו"ד רמה כב. [155] פלא יועץ, אות ר', ע' רופא. [156] כמבואר בתוספתא גיטין ג יג; ב"ק ו ו; שם ט ג, ונפסק להלכה בתורת האדם, עניין הסכנה, ובטושו"ע יו"ד שלו א: "ואם רופא שלא ברשות בית דין חייב בתשלומין וכו',

וגם חייב הרופא הקטן יותר בחכמה לטפל בחולים, ובלבד שיהא בקי באותה רפואה¹⁶⁶. דין זה נכון גם אם הרופא היותר מומחה דורש תשלום גבוה מאד עבור שירותו, שאז מותר לפנות לרופא בקי פחות¹⁶⁷. וכמו כן במחלות מוכרות וידועות, ובמחלות שגרתיות, יכול לטפל גם רופא זוט¹⁶⁸. ומכל מקום על הרופא הזוט¹⁶⁹ המטפל בחולה להתייעץ עם הרופא הבכיר והמומחה יותר¹⁶⁹. ואמנם יש מי שכתבו, שבזמננו אין מקום להסתייגות של הבקי ביותר, שכן גם רופא זוט מתמצא במחלות שגרתיות, וההנחה היא שבמצבים מסובכים יותר הוא מפנה ליועץ-מומחה או לבית החולים¹⁷⁰.

ביטול הרשיון — בית הדין רשאי
וצריך לבטל את רשיונו של רופא שנמצא אשם בהתנהגות רשלנית ופושעת¹⁷¹.

בחירת הרופא — על החולה מוטלת
חובה לחפש ולפנות לרופא היותר מומחה¹⁷², אם אינו יקר ביותר¹⁷³.

אם יש לפניו רופא ירא שמים ושומר מצוות שאינו מומחה כל-כך, ורופא

מוכהקים¹⁶⁰.

אכן, בדורות האחרונים הכריעו הפוסקים שמתן דיפלומה מבית ספר לרפואה מוכר, ומתן רשיון לעיסוק ברפואה מטעם משרד הבריאות הוא הרשות ההלכתית בימינו, ואין צורך באישור נוסף מטעם בית דין¹⁶¹.

תנאי הרישוי — התנאי הראשוני
לקבלת רשיון לעסוק ברפואה הוא ידיעת חכמת הרפואה, שיהא בקי ויודע בחכמה ומלאכה זו¹⁶². כפל הלשון "חכמה ומלאכה" מעיד כנראה על הצורך בבקיאות תיאורטית (חכמה) ומעשית (מלאכה) כאחת. ולפיכך מוטלת על הרופא חובה לדרוש ולתור בחכמת הרפואה טרם עוסקו ברפואה¹⁶³, וכל מי שאינו יודע בטיב מלאכת הרפואה, לא יהא לו עסק בה¹⁶⁴.

עיסוק רפואי במקום שיש בקי יותר —
לא יעסוק אדם ברפואה, גם אם הוא רופא, במקום שיש גדול ובקי ממנו¹⁶⁵. אכן, כיום באופן מעשי לא יכול המומחה הגדול לטפל בכל החולים, ולפיכך רשאי

[167] שו"ת ציץ אליעזר, שם. [168] שו"ת ציץ אליעזר, שם; שו"ת קובץ תשובות סי' קכד. [169] שו"ת ישכיל עבדי ח"ו חיו"ד סי' יח; כרם שלמה, יו"ד סי' שלו. [170] כתבי הגרי"י וויינברג, ח"א סי' מה; שו"ת קובץ תשובות סי' קכד; שו"ת תשובות והנהגות ח"א סי' תתסו; הרב י. יגל, הרפואה קיא: 49, 1986; הנ"ל, ברקאי, ד, תשמ"ז, עמ' 60 ואילך. [171] שו"ת מעשי אברהם, ח"ד, הל' בקור חולים, י, נה. [172] ברכ"י יו"ד סי' שלו אות ד; מעשה אברהם חיו"ד סי' נה. [173] שו"ת ציץ אליעזר ח"ה, רמת רחל, סי' כב.

ח"א סי' מה. [160] שולחן גבוה (יוסף מולכו) יו"ד סי' סק"ז. [161] בית הלל, יו"ד שלו א; שו"ת עולת שמואל סי' קח; שירי ברכה או"ח סי' שכח אות ט; ערוה"ש יו"ד שלו ב; שו"ת ציץ אליעזר שם. [162] תורת האדם, ענין הסכנה. [163] פלא יועץ, שם. [164] צידה לדרך, מאמר חמישי, כלל ב, פ"ב. [165] תורת האדם, שם; טשו"ע יו"ד שלו א. וראה מעשה אברהם חיו"ד סי' נה, שהרופא עובר על איסור אם הולך לרפא חולה במקום שיש גדול ממנו. וראה עוד במסגרת השולחן ובשירי ברכה, יו"ד שלו א. [166] שו"ת ציץ אליעזר ח"ה, רמת רחל, סי' כב.

מומחה יותר שאינו שומר מצוות ואף כופר, יש להעדיף את המומחה, אף שהוא כופר ואף שהוא נכרי, ובלבד שידוע שאינו מסית ומדיח¹⁷⁴.

שכר הרופא

הנוהג לתשלום – תשלום לרופא
עבור שירותו נחשב כדבר מקובל בספרות ההלכה: אדם חש בעיניו, נותן ממון לרופא¹⁷⁵; רופא אומן תיקרא, ושכר הרבה תקבל¹⁷⁶; רצוי שהרופא יקח שכר, כי רופא המרפא בחינם – שווה חינם¹⁷⁷, מפני שאינו מתבייש מהחולה, וממשיך אותו בדברים ורפואות שאינן מועילות¹⁷⁸; ממקורות רבים משמע, שהיה מקובל לתת לרופא שכר גבוה¹⁷⁹. ומהרופאים הקדמונים יש מי שכתב: "ככל שתרבה לדרוש בעד שירותיך בקביעת המחיר בעד טיפולך, כן תגדיל את ערכך בעיני הבריות. אלה שאתה מרפא בחינם, יראו את אומנותך כחסרת ערך"¹⁸⁰.

דוגמאות הלכתיות לתשלום לרופא – מצינו בכמה עניינים חיוב לשלם לרופא שכר רפואתו: חיוב תשלום לרופא כאחד מחמשת תשלומי הנזק שחייב החובל בחברו¹⁸¹; אחריות הבעל לשאת בהוצאות הריפוי של אשתו¹⁸²; אחריות הבעל לשאת בהוצאות הריפוי של אשתו אם נשתטית¹⁸³; אחריות היורשים לשלם הוצאות הריפוי של הנפטיר¹⁸⁴; אחריות היורשים לשלם הוצאות הריפוי של האלמנה¹⁸⁵; חלוקת הוצאות הריפוי בין שותפים כשאחד מהם חלה¹⁸⁶.

מקור ההיתר לשכר הרופא – יש הסבורים¹⁸⁷, שהתורה התירה במפורש לרופא לקחת שכר עבור שירותו, אף על פי שבדרך כלל צריך לקיים מצוות בחינם¹⁸⁸, וריפוי הוא מצווה מן התורה¹⁸⁹, ודבר זה מעוגן בחיוב תשלום לרופא כאחד מחמשת חיובי התשלום של החובל בחברו¹⁹⁰; ויש הסבורים¹⁹¹, שבאופן עקרוני אסור לרופא לקחת שכר

[174] שו"ת אגרות משה חיו"ד ח"ד סי' ה אות א. [175] כתובות קה א. [176] סנהדרין צא א; בראשית רבה סא ז. [177] ב"ק פה א. וראה ברא"ש שם פ"ח סי' א. [178] שיטמ"ק ב"ק ריש פ' החובל. [179] ראה סמ"ג עשין עד; שו"ת התשב"ץ ח"א סי' תקפא; יש"ש ב"ק פ"י סי' לח; הגהות מיימוניות בתשובות לס' נזיקין סי' כב; שו"ת בנימין זאב סי' ד; רמ"א חו"מ רסד ז; קרבן נתנאל על הרא"ש יבמות דק"ו אות ת. [180] יצחק ישראלי, מוסר הרופאים, סי' מ. [181] שמות כא יט; ב"ק פה א; רמב"ם חובל ומזיק ב יח; טוש"ע חו"מ תכ כא. [182] כתובות נא א; רמב"ם אישות יד יז; טוש"ע אבהע"ז עט א. וראה ע' חולה הע' 256 ואילך. [183] טוש"ע אבהע"ז ע ד. וראה ע' שוטה. [184] רמ"א חו"מ קה א.

[185] כתובות נב ב; טוש"ע אבהע"ז עט ב. [186] טוש"ע חו"מ קעז ב-ג. [187] תוס' רבינו יהודה החסיד שירליאון, ברכות ס א; תוס' הרא"ש שם. וכן משמע שיטת תרגום אונקלוס ותרגום יונתן עה"פ רופא ירפא (שמות כא יט) – ואגר אסיא ישלם. באותה צורה פרשו פסוק זה גם בתרגום השבעים וגם יוסף בן מתתיהו, קדמוניות היהודים, ד, ח, לג. וראה עוד בשו"ת יחל ישראל ח"ב סי' נט. [188] ראה להלך. [189] ראה ע' רפואה הע' 70 ואילך. [190] שמות כא יט; ב"ק פה א; רמב"ם חובל ומזיק ב יח; טוש"ע חו"מ תכ כא. לשיטה זו, עצם הרשות לרופא לרפואת באה לחדש שמוטר לרופא לקבל שכר עבור שרותו. [191] תורת האדם, שער הסכנה; ספר חסידים סי' תתי (וראה במשנת אברהם שם סק"ב); טוש"ע יו"ד שלו ב;

לימוד וחכמה לעומת שכר טורח ובטלה: יש מי שכתב, שרופא האומר לחולה לקחת סם פלוני הוא שכר לימוד וחכמה, אבל כשהולך אצל החולה, ובפרט כשהולך לשם כך מעיר לעיר¹⁹⁸, או כשכותב לו לבית המרקחת שיתנו תרופה מסויימת, הרי זה נקרא שכר טורח¹⁹⁹; ויש מי שחולק וסובר, שכתובת מרשם לבית המרקחת דומה לאמירה לחולה שיקח סם פלוני, ואין היא בגדר טורח²⁰⁰. יש מי שכתב, שאם הרופא היה ממילא בטל ממלאכה, אין לו שכר בטלה, אבל מכל מקום יש לו שכר טורח²⁰¹. חישוב שכר הבטלה הוא מחלוקת הפוסקים²⁰².

שכר גבוה — יש מי שכתבו, שאף אם התנה בשכרו הרבה, אין לרופא אלא שכר הטורח והבטלה, ואין החולה חייב לתת לו מה שהתנה שכר מופקע, כי מפני דוחק השעה הבטיח, ואומרים אנו ששיטה בו²⁰³; יש מי שכתבו, שדווקא בתרופות

החכמה והלימוד, שכן הוא עושה מצווה, ומצוות חייבים לקיים בחינם¹⁹², אבל שכר הטורח והבטלה מותר לקחת¹⁹³.

בהגדרת 'שכר החכמה והלימוד' — יש מי שכתבו, שהכוונה היא מה שהרופא מלמד את החולה מה יעשה לרפואתו¹⁹⁴; ויש מי שכתב, שהכוונה היא להשכלתו הרפואית של הרופא, היינו מה שלמד הרופא שבעזרתו הוא מרפא את החולה¹⁹⁵.

בהגדרת 'שכר הטורח ושכר הבטלה' — יש מי שכתב, שמונחים אלו אחד הם, והכוונה ששכר בטלה מותר ביחס לטורח¹⁹⁶; ויש מי שכתב, ששכר בטלה לחוד ושכר טורח לחוד, ורשאי לקחת שכר על הטורח הקשור בטיפולו בחולה, או על ביטול זמנו בגין הטיפול בחולה¹⁹⁷.

הפוסקים נתנו דוגמאות שונות לשכר

[195] הרב ח.ד. הלוי, תורה שבעל פה, יח, תשל"ו, עמ' כט ואילך. [196] מחנה אפרים, הל' שכירות סי' יז. [197] שו"ת חקרי לב מהדו"ת חאו"ח סי' ט. וראה מאמרו של הרב ח.ד. הלוי, ברקאי, ב, תשמ"ה, עמ' 22 ואילך. [198] שו"ת חקרי לב שם. [199] ערוה"ש יו"ד שלו ג; עשה לך רב ח"ג סי' לא. [200] שו"ת ציץ אליעזר ח"ה רמת רחל סי' כד. וראה עוד בספר חסידים סי' רצה, דוגמאות לשכר טורח ובטלה. [201] מחנה אפרים שכירות סי' יז. [202] ראה רבנו גרשום ורש"י בכורות כט ב ד"ה כפועל, וכדעתם נפסק בטור וברמ"א חו"מ רסה א; לעומת תוס' בכורות שם ד"ה כפועל, וכדעתם נפסק במחבר חו"מ שם. וראה עוד שיטה בשו"ת הרא"ש כלל נו סי' ה; סמ"ע חו"מ סי' ט סק"ה. [203] שו"ת הרדב"ז ח"ג סי' תקנו; ריטב"א יבמות קו א (וראה חידושי הריטב"א קידושין ח א, וראה ברכ"י יו"ד סי' שלו סק"ח, שעמד על הסתירה

שי"ך שם סק"ד; בית הלל שם. [192] כמבואר בכורות כט א; קידושין נח ב; כתובות קה א-ב (ובטעם הדבר ראה מחנה אפרים שכירות סי' יז). וראה ריטב"א נדרים מא ב, שמחוייב הרופא לרפא בחינם כדין השבת אבדה. וראה גם בס' כפתור ופרח פרק קנד. העקרון שאסור לקחת שכר עבור מצווה נדון בעיקר ביחס להוראת תורה והוראת דין תורה על פי הפסוק בדברים ד ה, וכמבואר בכורות כט א 'מה אני בחינם אף אתם בחינם'. [193] תורת האדם שם; טוש"ע שם. והוא על פי בכורות שם, בעניין שכר בטלה להוראת דין. ובאופן ספציפי בעניין השבת אבדה, מבואר שיותר לקחת רק שכר בטלה — ב"מ ל ב; רמב"ם גולה ואבדה יב ד; טוש"ע חו"מ סי' רסה. על חישוב האומד של שכר בטלה בהשבת אבדה — ראה רש"י ורא"ש ב"מ שם; רמב"ם גולה ואבדה שם. [194] פרישה יו"ד סי' שלו סק"א; שי"ך יו"ד שם סק"ה; שבט יהודה יו"ד שם.

איסור בנטילת שכר על הלימוד והחכמה²⁰⁹. ומכל מקום, רופא הדורש שכר גבוה יותר מצורך פרנסתו – מפסיד הוא משכר המצווה להחיות נפש מישראל²¹⁰. יש מי שכתבו, שהטעם שחייבים לתת לרופא כל מה שידרוש שאם לא כן נעלת דלת בפני החולים²¹¹, והיינו שלא יהיו אנשים שירצו להיות רופאים, או שהרופאים לא ירצו לטפל בחולים, אם לא יובטח להם שכרם המלא.

יש מי שכתבו, שהרופא יכול לתבוע את שכרו בבית דין, אפילו אם לא התנה מראש עם החולה על שכרו²¹²; ויש מי שכתבו, שבמקרה כזה לא יכול לתבוע שכרו בבית דין, אלא אם כן הסכים החולה מראש על השכר²¹³.

יש מי שכתב, שאם התנה עם הרופא אפילו שכר גבוה מאד, חייב לשלם לו, אפילו אם הרופא לא טרח כלל, אלא רק באמירתו ציווה לעשות כך וכך, חייב

וסממנים שנמצא ביד אחד והעלה בדמיהם, אין לו אלא שכרו, ולא מחוייב לתת הפקעת השכר, כי מפני דוחק השעה הבטיח, ואומרים אנו ששיטה בו, אבל בעניין רופא, אף שלכתחילה אסור לרופא לקחת שכר הלימוד והחכמה, מכל מקום אם התנה הרבה בשכרו חייב ליתן לו, שחכמתו מכר לו ואין לו דמים²⁰⁴. לשיטה זו יש מי שכתב, שהיינו דווקא אם יש עוד רופאים כמוהו, אבל אם אין עוד רופא מובהק כמוהו, אין לו אלא שכרו²⁰⁵; ויש מי שמשמע ממנו שאין הגבלה כזו, ובכל מקרה רשאי הרופא להתנות כמה שירצה, והחולה חייב לשלם²⁰⁶.

דין זה נכון לא רק במקרה שכבר נתנו לרופא את השכר המופקע, אלא אפילו אם רק התחייבו לכך, צריכים לשלם לו מה שהתחייבו²⁰⁷. ומכל מקום לכל הדעות אם הגיע השכר המופקע לידי הרופא, אין מוציאים ממון מידו, אף על פי שיש מצווה עליו לרפאותו²⁰⁸, ואף על פי שיש

– ראה תוס' יבמות קו א ד"ה אין לו. [205] שו"ת הרדב"ז ח"ג סי' תקנו, בשיטת הרמב"ן בתורת האדם. וראה שו"ת ציץ אליעזר ח"ה קונט' רמת רחל סי' כה. [206] טושו"ע יו"ד שלו ג. [207] ש"ך שם סק"ז. וראה עוד בשו"ת ציץ אליעזר ח"ה רמת רחל סי' כה. [208] רמ"א שם. [209] ט"ז שם סק"ג. וראה בחכמת שלמה שם, שהביא שיטות חלוקות אם אומרים שחייב לשלם כמה שהתנה, או אומרים ששיטה בו ואין לו אלא שכרו, ומסיק שעל כל פנים לדינא אין להוציא מיד המוחזק. [210] שו"ת תשובות והנהגות ח"א סי' תתצו. [211] מטה משה, עמוד גמילות חסדים ח"ד פ"ג; צדה לדרך מאמר ה כלל ב פ"ב. [212] ב"ח וש"ך יו"ד שלו ג. [213] שו"ת התשב"ץ, חוט המשולש, ח"ד סי' כ; חכמת שלמה, יו"ד שם.

בדברי הריטב"א); מרדכי ב"ק סי' קעב, בשם המהר"ם מרוטנברג; שו"ת בעי חיי חיו"ד סי' רלו. וראה בשו"ת משיב דבר ח"ב סי' נא. וראה בהרחבה בשיטה זו במאמרו של י. פאור הלוי, דיני ישראל, ז, תשל"ו, עמ' עט ואילך. [204] תורת האדם, סוף שער המיחוש, ובחידושי הרמב"ן יבמות קו א (הובאו דבריו גם בשו"ת תשב"ץ ח"א סי' קמה, שו"ת התשב"ץ ח"ד (חוט המשולש) סי' כ, בחידושי הריטב"א קידושין ח א סוד"ה לעולם דלא, ובמגיד משנה גולה ואבדה יב ז); חידושי הרשב"א יבמות קו א; שו"ת בנימין זאב סי' ב; כפתור ופרח סוף פמ"ד; יש"ש ב"ק פ"י סי' לח; דרכי משה יו"ד שלו סק"א. ובטעם הדבר שברופא לא אומרים ששיטה זו, מאחר ושכר הרופא הוא מהדברים שמקובל לשלם עליהם תשלום גבוה, לפיכך לא חל כאן כלל זה

כאילו התנו החולים מעיקרא שכך ישלמו לו²¹⁹; בימינו שעולה ממון רב וזמן רב ללמוד רפואה, מותר לרופא לקחת שכר שיחזיר לו גם הוצאות הלימוד, כי מעיקר הדין לא היה חייב ללמוד מקצוע זה²²⁰; עצם הדין שאסור לרופא לקחת שכר לימוד ומותר רק שכר בטלה הוא דווקא במי שיש לו פרנסה אחרת ומתבטל ממנה כדי לעסוק ברפואה, אבל בזמננו כל פרנסתם של הרופאים הוא מעיסוקם ברפואה, הרי זה בבחינת 'עת לעשות לה' הפרו תורתך', שמותר גם לרב וגם לרופא לקבל שכר קבוע מהקופה הציבורית על מנת שיוכלו לעסוק במלאכתם²²¹, והחולים מעדיפים שכך יהא המצב, כדי שהרופא יהא פנוי לטפל בהם, ולכן לא שייך גרדי שכר בטלה בימינו²²²; בגלל העובדה שיכולים לתבוע את הרופא על רשלנותו, ואז ישלם מה שיקלקל – מותר לו לקחת שכר²²³.

יש מי שכתב, שטוב עושים אותם רופאים שעובדים במשך היום בשירות ציבורי ומקבלים שכר בטלה בלבד, ובה

החולה לשלם שכר האמירה²¹⁴.

יש מי שכתב, שהאיסור על הרופא לקחת שכר חכמה ולימוד הוא דווקא אם לא התנה עם החולה קודם לכן, אבל מותר לרופא להתנות מראש ואין בזה איסור²¹⁵; ויש מי שכתב, שבכל מקרה עובר הרופא על איסור, אלא שאם התנה עם החולה, הרי הוא חייב לשלם לו²¹⁶.

שכר הרופא כיום – כיום מקובל שרופאים יהודים לוקחים שכר גבוה בהרבה מסתם שכר בטלה, ודבר זה מותר הוא²¹⁷, והרבה טעמים נאמרו בדבר: בזמנינו, שרופאים מקבלים משכורת קבועה וזה כל עיסוקם, הדבר מותר מדין טורח ובטלה, כי יכולים היו להרוויח ולקבל שכר גבוה בבית חולים של גויים, או להתעסק במחקר, וכן בגלל העובדה שהם משועבדים להימצא בבית חולים או במרפאה²¹⁸; מכיוון שידוע שיהודים יותר מרוצים מטיפולם של רופאים יהודיים, ואין מי שירצה ללמוד רפואה בלי שידע שיהא מותר לו לקבל שכר הרבה, הרי זה

תשובות והנהגות ח"א סי' תתצו. ובעיקר הדין אם יש מצווה ללמוד רפואה או לא – ראה ע' למוד הרפואה הע' 38 ואילך. [221] ובכך דינו של רופא לענין שכר הוא כדינם של רבנים ודיינים, כמבואר בתוס' בכורות כט א ד"ה מה אני; תוס' כתובות קה א ד"ה גזרי; רא"ש בכורות כט ב; טוש"ע יו"ד רמו ה; תוס' יו"ט בכורות ד ו. וראה במדבר רבה יא ח. וכבר האריכו מאד הראשונים והאחרונים בדין פרנסת רבנים – ראה כס"מ ת"ת ג י; שו"ת חת"ס החו"מ סי' קסד; ערוה"ש יו"ד רמו יח, ואכמ"ל. [222] שו"ת אגרות משה, שם; הרב ח.ד. הלוי, תורה שבעל פה, יח, תשל"ו, עמ' כט ואילך; תורת היולדת פנ"ח הע' ג; הרב י. יגל, הרפואה, קיא:49, 1986. [223] שו"ת

[214] שו"ת בנימין זאב סי' רפ. [215] שו"ת תשב"ץ ח"א סי' קמה. [216] שו"ת שערי רחמים (רחמים יוסף פרנקו) ח"א חאו"ח סי' יד. וראה עוד במאמרו של ש. קוטק, אסיא, ה, תשמ"ו, עמ' 34 ואילך. [217] שו"ת אגרות משה חיו"ד ח"ד סי' נב; שו"ת תשובות והנהגות ח"א סי' תתצו. וראה גם במקורות שבהערות הבאות. [218] הגר"ש אויערבאך, הובאו דבריו בנשמת אברהם חיו"ד סי' שלו סק"ט. וראה שם, שלדעתו העובדה שרופא יכול היה ללמוד מקצוע אחר ולהרוויח היטב איננו נחשב כשכר בטלה. [219] שו"ת אגרות משה, שם. [220] הערות הגר"ש ישראלי, ברקאי, ב, תשמ"ה, עמ' 32-33, והנ"ל, שו"ת חוות בנימין, ח"ג סי' קי; שו"ת

שכר עבור קביעת מוות – הרופא רשאי לקחת שכר על קביעת המוות וכתביבת תעודת פטירה, ואין בזה איסור הנאה מהמת, כי הוא בהבלעה, או משום שזה חלק מצרכי הקבורה והוא אומנותו של הרופא²²⁸.

רמאות רפואית – אסור לרופא לרמות חברות ביטוח או משרדים ממשלתיים על ידי מילוי טפסים כוזבים, או על ידי עריכת ביקורים מיותרים אצל החולה שלא לצורכו של החולה אלא רק כדי לגבות תשלומים נוספים, בין אם הכוונה לגרום להטבות כספיות לרופא עצמו או לחולה שבטיפולו. דבר זה אסור גם בחברות של גויים, ואף אסור לומר לרופא גוי שיבצע את המרמה²²⁹.

טיפול בעניים – התלמוד משבח את הרופא המטפל בעניים בלא תשלום²³⁰, וגדולי הרופאים היהודיים בימי הביניים העלו על נס את הדרישה המוסרית שהרופא יטפל בעניים בחינם. כך בשבועת אסף הרופא: "ואל תקשיחו לבב מלחמול על דל ואביון לרפא"²³¹; וכן כתב יצחק ישראלי: "ראה חובה מיוחדת לעצמך ללכת ולטפל בחולים עניים ונצרכים, כי אין לך מצווה גדולה מזו"²³²; וכן כתב יעקב צהלון: "ולא יקבל שכר מעניים"²³³.

רופא המסרב לטפל בחולה שאינו

מקיימים המצווה של הצלת נפשות, ויש להם הזכות לרפא חולים, ומלבד זאת מקבלים חולים באופן פרטי במשך כמה שעות ביום, שמזה יכולים להרוויח לפרנסתם כראוי להם²²³.

הלנת שכר רופא – יש מי שכתב, שאם מלינים את שכר הפעולה של רופא עוברים באיסור 'בל תלין'²²⁴; ואם הרופא נוהג לשלוח חשבון לאחר גמר הטיפול, אין איסור 'בל תלין' חל לפני קבלת החשבון²²⁵. ואפילו אם עשה הרופא פעולה רפואית אסורה, כגון שביצע הפלה שלא על פי דין תורה, אם עשה כן לפי בקשת החולה, הרי היא חייבת לשלם לו שכר²²⁶.

שכר עבור תור שהתבטל – המזמין תור אצל הרופא ולא הופיע, אם בגללו לא קיבל הרופא חולה אחר, הרי הוא חייב לשלם לרופא את שכרו; ואם יכול היה הרופא להזמין חולה אחר, ולא עשה כן, פטור המזמין מלשלם; אם הגיע החולה למרפאתו של הרופא, אך הרופא איחר בדרך בלתי סבירה, מותר לחולה לעזוב את המרפאה מבלי לשלם; אבל אם התמהמה הרופא בגלל מצב של פיקוח נפש, אין לחולה לעזוב בלי תשלום, אלא אם כן הוא מתייסר מאד, ולא מסוגל להמתין לרופא²²⁷.

[229] גרש"ז אויערבאך והגרי"ש אלישיב, הובאו דבריהם בנשמת אברהם ח"ד חח"מ סי' שנט סק"א. [230] ראה תענית כא ב, במעשה אבא אומנא. [231] ראה בנספח 2 לערך זה. [232] ספר מוסר הרופאים ליצחק ישראלי, סי' ל. [233] יעקב צהלון בהקדמה לספרו אוצר

תשובות והנהגות ח"א סי' תצז. [224] שו"ת תשורת ש"י מהדו"ת סי' פו; תורת היולדת, פנ"ח ס"ב. [225] תורת היולדת שם הע' ה. [226] תורת היולדת שם. [227] תורת היולדת, סוף פנ"ח. [228] שו"ת מהר"ם שיק חיו"ד סי' שמג; שו"ת מהרי"א אסאד חיו"ד סי' שסו.

מידת חסידות²⁴⁰; יש מי שכתב, שאין בזה מידת חסידות מצד הרופא שיטפל בחינם בחולים, כי רופא המטפל בחינם – שווה חנינם²⁴¹, שכשאין הרופא מקבל שכר אין לבו ומחשבתו מדקדק בעיקר צורך החולה כיוון שאינו מצפה לקבל שכר²⁴²; ויש מי שכתב, שהחולה צריך לשלם ולהמריץ את הרופא לקבל שכרו, אבל הרופא רשאי למחול על שכרו²⁴³. ומכל מקום מותר לרופא ליטול שכר מועט, ואין הוא בכלל רופא המרפא בחינם – שווה חנינם²⁴⁴.

תיגמול על ידי חברות מסחריות – חברות תרופות וחברות לייצור מכשירים רפואיים, אשר מעוניינות לשווק את תוצרתם בדרכים מסחריות, עושים זאת לעיתים על ידי תגמול לרופאים בדרכים שונות, כדי 'לעודד' את הרופאים להעדיף את תוצרתה של חברה אחת על פני תוצרים דומים של חברות אחרות²⁴⁵.

יש מי שכתב²⁴⁶, שאסור לרופא לקבל כל תגמול מחברת תרופות או חברה למכשור רפואי, ואפילו מדובר במתנה חסרת ערך משמעותי כמו עט או נייר-פירמה וכיו"ב. לדעתו יש במעשה כזה משום איסור שוחד²⁴⁷, אשר חל לא רק על דיינים אלא גם רופאים²⁴⁸. בתנאים

מסוגל לשלם – יש מי שכתב, שהוא עושה איסור חמור, ויש כוח ביד בית הדין לכופו לטפל בחינם²³⁴; יש מי שכתב, שדין הכפיה הוא רק אם אין רופא אחר שיכול לטפל בחולה העני, אבל אם יש עוד רופאים, וכפי שהדבר הוא במציאות של ימינו, אין להטיל חובת ריפוי בחינם על רופא אחד יותר מאשר על אחרים, ובמקרה כזה יש חובה על הממונים להסדיר התנדבויות בתורנות, או לשלם לרופא מקופת הציבור עבור הטיפול בעניים שאינם יכולים לשלם בעצמם²³⁵; ויש מי שכתב, שלעולם אין כופים רופא לטפל בחינם, מחשש שאז יעשה את הרפואה בדרך בלתי מועילה, ובעיקר שבסכנת נפשות יש לחוש עד שיכפו את הרופא תצא נפשו של החולה²³⁶. ואמנם מחברים אחדים תיארו תקנות ציבור שונות לטיפול בחולים עניים²³⁷.

שכר עבור הוראה – יש מי שכתב, שמותר לרופא לקחת שכר עבור הוראת הרפואה לתלמידים²³⁸; ויש מי שכתב, שגם הוראת רפואה לתלמידים היא בגדר האיסור של לקיחת שכר חכמה ולימוד²³⁹.

מחילה על השכר – יש מי שכתב, שהרופא רשאי למחול על שכרו, ויש בזה

ואילך. [240] שו"ת שבות יעקב סי' פו.
[241] גליוני הש"ס למהר"י ענגיל ב"ק פה א.
[242] רא"ש ב"ק פ"ח סי' א. [243] הרב י. זילברשטיין, אסיא, ה, תשמ"ו, עמ' 24 ואילך.
[244] הרב זילברשטיין, שם. [245] ראה להלן הע' 300 ואילך. [246] Rosner F and Weiberger D, *Tradition* 32(3):19, 1998.
[247] שמות כג ח; דברים כז כה; כתובות קה א-ב; רמב"ם סנהדרין כג א-ב; טושו"ע חו"מ ט א.
[248] ראה ערוה"ש חו"מ ט א; פלפולא חריפתא

החיים. [234] שו"ת תשובה מאהבה ח"ג חיו"ד סי' שלו. [235] שו"ת ציץ אליעזר ח"ה רמת רחל סי' כד; שם חיו"ד סי' כז אות ב. [236] שו"ת שאלת יעקב סי' ה. [237] ראה פלא יועץ אות רי"ש מערכת רופא; טוב ירושלים, עמ' קד; שו"ת ציץ אליעזר חט"ו סי' מ אות ז. [238] שבט יהודה (עייאש) יו"ד סי' שלו; משנת חסידים על סי' חסידים סי' תתי. [239] שו"ת ציץ אליעזר ח"ה רמת רחל סי' כד. וראה עוד מאמרו של ש. קוטק, אסיא, ה, תשמ"ו, עמ' 34

מסויימים ובצורות מסויימות של תגמולים יכולים להיות קשורים איסורים נוספים, כגון איסור גנבת דעת; איסור הסגת גבול, ויורד לאומנות חברו; גרם נזקין.

בדין שכר שבת – ראה ערך שבת.

שביתת רופאים ואחיות

תולדות שביתת רופאים ומגזרים רפואיים אחרים – שביתת מאורגנות של רופאים היא תופעה ידועה במדינות רבות. בישראל התקיימו שלוש שביתות רופאים גדולות. בשנת 1973, שביתה שנמשכה חודש ימים; בשנת 1976, שביתה שנמשכה שלושה חדשים; בשנת 1983, השביתה 'הגדולה', שנמשכה ארבעה חדשים. במהלך השביתה הגדולה והמאורגנת בקיץ שנת תשמ"ג התפטרו הרופאים מעבודתם הציבורית, והקימו מוקדי רפואה לטיפול פרטי בחולים. בהמשך השביתה נטשו הרופאים באופן מאורגן את מקומות עבודתם, השאירו רק צוות מצומצם מאד, ונסעו למרחקים. כמו כן היתה קבוצה גדולה של רופאים שהכריזה שביתת רעב. שביתה זו עוררה דיונים רבים, ובין השאר התייחסו אליה גם פוסקי ורבני דורנו²⁴⁹. מגזרים אחרים במערכת הבריאות הרבו בשביתות, והם

כוללים אחיות, עובדי מינהל ומשק, רוקחים ועובדי מעבדות²⁵⁰.

שיטות הפוסקים – יש מי שכתבו, שמותר לרופאים לשובות בדרך שלא תביא לסיכון חייהם של חולים, אף אם הדבר כרוך בהתפטרותם, בניתוק קשרי עובד-מעביד עם משרד הבריאות או קופות החולים, ובפריצת הסכמי שכר, שכן במקרים כגון אלו הדיון הוא כמו שביתת כל פועל, ואין הוא מיוחד לרופאים דווקא; אבל אסור לרופאים לשובות רעב, או לעזוב את מקומות עבודתם, לנטוש את בתי החולים, ולנסוע למרחקים, שאז יש חשש פיקוח נפש²⁵¹; ויש מי שכתבו, שבכל מקרה ובכל צורה אסור לרופאים לשובות, שכן חובתם מן התורה לרפא חולים ולהציל נפשות קודמת לכל דרישות שכר, אף אם הדרישות לשכר הן מוצדקות מצד עצמן, ואם מונעים עצמם מלרפא עוברים על איסור 'לא תעמוד על דם רעך'²⁵², אלא שמותר להם לדרוש שכר גבוה עבור שירותיהם, ובכך ללחוץ על המעבידים לשפר את משכורתיהם, ואף לגבות תשלום מיוחד מכל חולה שיש ביכולתו לשלם²⁵³.

בעת אחת משביתת הרופאים הגדולות

בשם הרא"ש, הובא בפת"ש חו"מ לד סקי"ח. וראה מאמרם של פ. רוזנר וד. וינברגר, שהביאו כן בשם הגר"ד פיינשטיין. [249] על שלבי השביתה הגדולה ועל התייחסות הפוסקים אליה ראה בספר אסיא, ה, תשמ"ו, עמ' 30 ואילך. [250] על שביתות במיגזר הרפואי בישראל ראה – ש. פנחס, הרפואה קיב: 100, 1987. [251] עשה לך רב, ח"ו סי' סג; הרב ח.ד. הלוי,

ברקאי, ב, תשמ"ה, עמ' 22 ואילך; שו"ת בנין אב ח"ג סי' סט; הגרש"ז אויערבאך, הובאו דבריו בנשמת אברהם חח"מ סי' שלג סק"א. [252] קול צופיך, עמ' תסט ואילך; שערי משה לאאמור"ר ח"ב סי' לט אות א; הרב מ. לופו, תורה שבעל פה, כה, תשמ"ד, עמ' פה ואילך; הגר"ש גורן, אסיא, ה, תשמ"ו, עמ' 41 ואילך, והנ"ל, תורת הרפואה, עמ' 292 ואילך. [253] הגר"ש

הדין של 'הרופא המונע עצמו מלרפאות הרי זה שופך דמים' (שו"ע יו"ד סי' שלו). החיוב שלא להימנע עצמו מלרפאות הוא גם כשהרופא נדרש לכך מחמת שחבריו עשו שלא כהלכה. אבקשכם להעביר הוראתנו זו לכל רופאי בית החולים²⁵⁵. בשלב הסופי של השביתה הגדולה פרסמו הרבנים הראשיים לישראל דאז, הגר"א שפירא והגר"מ אליהו, פסק הלכה (טז תמוז תשמ"ג) כדלקמן: "למשלחות הרופאים שפנו לרבנים הראשיים לישראל לדעת פסק הלכה בעניין שביתת הרופאים, ופסקנו להם שאם התביעה שלהם היא למסור סכסוך זה לבוררות, יש בזה מן הצדק בהפסקת הטיפול בחולים מסויימים. הואיל ועכשיו המעבידים מסכימים למסור את הסכסוך הכספי לבוררות מוסכמת, יש איסור חמור לרופאים להפסיק את הטיפול הרפואי לחולים הנזקקים לעזרתם וההיתר הקודם אינו קיים. על כן חייבים כל הרופאים להפסיק שביתתם, כולל שביתת הרעב, ולחזור לעבודה מיד, ולא יעברו על הלאו "לא תעמוד על דם רעך".

בעת שביתת האחיות הגדולה בישראל בשנת תשמ"ו (1988) כתבו הגר"י ווייס והגרש"ז אויערבאך להנהלת בית החולים שערי צדק כדלקמן: "לכבוד כל הצוות הסיעודי. הננו בזה להזהיר אתכם באזהרה חמורה על פי דעת תורתנו הק' על דבר אשר התברר לנו בקשר עם החמרת השביתה של האחיות, כי המצב הקיים הוא ממש פיקוח נפש. וכפי שכבר פסקנו

בישראל בשנת תשמ"ג (1983), בשלב בו נטשו הרופאים במאורגן את בתי החולים, כתבו הגר"י ווייס והגרש"ז אויערבאך להנהלת בית החולים שערי צדק (י' סיוון תשמ"ג) כדלקמן: "היות ושמענו כי יש רופאים שנטשו את עבודתם בבית החולים ועזבו את חוליהם ומצב נוכחות הרופאים בביה"ח היא אפילו למטה מהרגיל ביום שבת קודש ואשר הוא לכל הפחות הנצרך להצלת נפשות ופיקוח נפש המותר אפילו בשבת קודש ועל פי הלכה המפורשת בשולחן ערוך (יו"ד סי' שלו סע' א) 'הרופא המונע עצמו לרפאות הרי זה שופך דמים', לכן החיוב מוטל עליכם להשתדל שתהיה נוכחות רופאים בביה"ח לא פחות מאשר ביום שבת קודש ועל כל הרופאים החיוב לקיים את האמור לעיל. אבקשכם להעביר הוראתנו זו לכל רופאי ביה"ח"²⁵⁴. בהמשך השביתה הנ"ל, בשלב בו פתחו רופאים רבים בשביתת רעב, כתבו הגאונים הנ"ל להנהלת בית החולים שערי צדק (ח' תמוז תשמ"ג) כדלקמן: "היות ושמענו כי יש רופאים אשר בדעתם לערוך שביתת רעב, הננו באנו לומר כי על פי התורה אין לאדם רשות לעשות שום פעולה אשר יכולה להביאו לידי נזק אישי כמו הרעבה חלקית כאשר מדובר על זמן ממושך בשביל תוספת שכר, כפי הנאמר: 'אסור לאדם לחבול בין בעצמו בין בחברו' (רמב"ם הל' חובל ומזיק פ"ה ה"א). ובוודאי הרופא העושה כן ומחליש עצמו ולא יוכל לפעול ולרפאות כראוי, בנוסף על כל הנ"ל יש בזה גם כן משום

המרכז הרפואי שערי-צדק בירושלים – ראה ספר אסיא, שם. וראה עוד על שביתת רופאים במאמר Rosner F, *J Halacha* – Contemporary Soc No. xxv, Spring 1993, pp.

גורן, שם. [254] פסק זה הועבר אישית לכל רופאי המרכז הרפואי שערי-צדק בירושלים – ראה ספר אסיא, ה' תשמ"ו, עמ' 30 ואילך. [255] אף פסק זה הועבר אישית לכל רופאי

עדות רופא

חובת עדות – באופן כללי, כל אדם היודע עדות על חברו הרי הוא מצווה מן התורה להעיד בכל עדות שיודע, בין בעדות שיחייב בה את חברו, בין בעדות שיזכה בו²⁵⁹. לפיכך, רופא הנקרא להעיד בבית משפט לצד התובע או הנתבע, ויש לו מה לתרום לעשיית הצדק, זכותו וחובתו להופיע כעד מומחה²⁶⁰.

עדות במקום שבועה – באופן כללי, מי שנשבע שלא יעיד נגד חברו, או שלא יגלה לחברו דבר שיצילנו מן ההפסד, אין השבועה חלה, כי הרי זה כמי שנשבע לבטל המצווה²⁶¹. לפיכך, גם אם נשבע הרופא לחולה שלו שלא יעיד נגדו – אין שבועתו חלה²⁶²; ויש מי שכתב, שאם נשבע לפני קבלת המידע, אסור לו לגלות, אבל אם ידע ואחר כך נשבע, חייב לגלות²⁶³.

בדין שבועת הרופא, שנשבעים הסטודנטים לרפואה כשמסיימים את חוק לימודיהם, ושבועה זו כוללת גם את עניין

בנידון במכתנו להנהלת בית החולים, על כגון זה נאמר בשולחן ערוך (יו"ד סי' שלו סע' א): 'הרופא המונע עצמו מלרפאות הרי זה שופך דמים'. וזה הדין לגבי כל האחים והאחיות. לכן החיוב מוטל על האחים והאחיות לשוב לעבודה לכל הפחות במחלקות וכו' (וכאן באה רשימה של מחלקות אשפוז)²⁵⁶.

תפילות ושבועות

על תפילות רופאים – ראה ערך ברכות ותפלות.

שבועות רופאים – שאלת שבועות הרופאים התעוררה מבחינה הלכתית ביחס לעדות רופא בבית הדין²⁵⁷. מן הראוי לציין, כי במקורות חז"ל וספרות ההלכה אין כלל איזכור לשבועת רופאים, קרוב לוודאי בגין העובדה, שאין להישבע כלל אפילו על דבר אמת²⁵⁸.

נוסחי שבועות רופאים – ראה בנספח לערך זה.

[258] ראה רמב"ם סוף הל' שבועות – וטובה גדולה היא לאדם שלא ישבע כלל. וראה טושו"ע יו"ד רג א-ד, בעניין נדרים. וראה קוהלת ה א-ו; שם ח ב-ג. וראה עוד בספר בן סירא כג ט. [259] ב"ק נה ב; רמב"ם עדות א א; טושו"ע חו"מ כח א. [260] ראה א. שטינברג, הרפואה קכח:657, 1995. [261] שבועות כט א; רמב"ם שבועות ה טו; טושו"ע יו"ד רכח לג, ובנו"כ שם. [262] שו"ת ציץ אליעזר ח"ג סי' פא אות ב. וראה עוד במאמרו של הרב רקובר, נועם, ב, תשי"ט, עמ' קפח ואילך. [263] הגרי"ש אלישיב, מוריה, אלול תשנ"ח, גליון א-ב (רנ-ז).

37ff. [256] על שביטות פועלים בכלל ראה – שו"ת ציץ אליעזר ח"ב סי' כג; הרב מ. לופז, תורה שבעל פה, כה, תשמ"ד, עמ' פה ואילך; שו"ת בנין אב ח"ג סי' סט; שו"ת אבן פנה ח"ב סי' קפא. על שביטות מלמדים בישיבות ראה – שו"ת אגרות משה חו"מ סי' עז; שם חו"מ ח"ב סי' נט; שו"ת מנחת שלמה ח"א סי' פז; שו"ת משנת רבי אהרן חו"מ סי' עא; שו"ת ברכת שלמה (הגר"ש טנא) סי' יט אות לד; שו"ת אבן פנה ח"ב סי' קפב. על שביטות מורים – ראה הגרי"ש אלישיב, תחומין, כד, תשס"ד, עמ' 73 ואילך. [257] ראה להלן הע' 259 ואילך.

דיני רופא אבל – ראה ערך אבלות ואנינות.

דיני רופא בטיפולו בהוריו – ראה ערך הורים.

דיני רופא גוי – ראה ערך גוי.

דיני טעות הרופא – ראה ערך רשלנות רפואית

ד. רקע אתי

התנהגויות חריגות של רופאים –

רופאים בוודאי אינם חסינים מפני התנהגות בלתי מוסרית, ומאז ומעולם היו עדויות על התנהגויות חריגות של רופאים, הן כבני אדם והן כאנשי מקצוע.

רופאים רוסיים בתקופת סטאלין –

דוגמא אחת היא התנהגותם של רופאים רוסיים במחנות כפיה והגליה בתקופת שלטונו של סטאלין²⁶⁷, וכן מעורבותם של פסיכיאטרים רוסיים בתהליכי 'החינוך מחדש' של סטאלין.

רופאים בשואה – הדוגמא המזוועה והקיצונית ביותר היא התנהגותם של רופאי גרמניה הנאצית בימי מלחמת העולם השנייה. במשפט הרופאים בנירנברג לאחר המלחמה (20.8.47 – 25.10.46) הועמדו לדין 23 רופאים נאצים. 16 מהם נמצאו אשמים בפשעי מלחמה: 7 מהם נידונו למוות, וכולם ניתלו בשנת 1948;

שמירת הסוד הרפואי, יש לכאורה חלות לשבועה זו גם בעניין עדות, שכן היא שבועה בכלל. לפיכך, אם צריך הרופא להעיד בבית דין על אודות החולה שלו, ובכך להפר את הסודיות הרפואית, מצווה להתיר לו תחילה את שבועתו על ידי חרטה, לפני שמצווים עליו לגלות את סודות החולה, בהיות הדבר מצווה²⁶⁴. אכן, נכון לחנך את הסטודנטים לרפואה שלא יישבעו בגמר לימודיהם, אלא רק יצהירו שמקבלים עליהם את מוסר הרפואה, ואז לא יהא כל צורך להגיע לשאלות של חלות השבועה.

חוות דעת רפואית לבית משפט – יש מי שכתב, שמעיקר הדין מותר לצדדים בדיון משפטי הנוגע לרשלנות רפואית להגיש חוות דעת רפואית מטעמם, אף שהרופא המומחה נוטל שכרו מהם, והנוטל שכר להעיד – פסול²⁶⁵, אולם זה רק בעדים שכבר ראו את המעשה ומחוייבים להעיד, אבל מי שאינו מחוייב להעיד, ונוטל שכר כדי ללכת ולראות העניין כדי שיהא עד – מותר; אבל עדיף ונכון יותר שבית הדין ימנה מומחה רפואי מטעמו בכל מקרה של דיון משפטי הנוגע לרשלנות, ושכרו ישולם על ידי הצדדים בשווה²⁶⁶.

דיני רופא כהן – ראה בערך כהן.

דיני נאמנות הרופא – ראה בערך נאמנות הרופא.

וראה להלן הע' 336 ואילך. [267] ראה – Kosserev I & Crawshaw R, *BMJ* 309:1726, 1994.

[264] שו"ת ציץ אליעזר ח"ג סי' פא אות ב. [265] ראה רמ"א חו"מ לד' יח. [266] הרב ש. דיכובסקי, תחומין, יז, תשנ"ז, עמ' 327 ואילך.

כבר בראשית המאה ה-20 החלו רופאים גרמניים לפתח את השיטה של היגינת הגזע ומניעת הלידה של ילדים פגומים. בשנות ה-30 הם עיקרו כ-400,000 גרמנים עם פיגור שכלי²⁷². באותם שנים ביצעו הנאצים אותנזיה אקטיבית של נכים ומוגבלים שונים²⁷³, כולל נכויות כמו חיך שסוע²⁷⁴.

בשנות מלחמת העולם השנייה השתתפו רופאים נאצים באופן פעיל בקידום התיאוריה שהגזע היהודי הוא חיידק ומחלה, ובכך סייעו לתעמולה הנאצית של ה'פתרון הסופי'²⁷⁵. הרופאים הנאצים הרגו חולים פסיכיאטרים מאושפזים, כדי לפנות מקום לטיפול בחיילים גרמניים פצועים²⁷⁶. הרופאים הנאצים ביצעו 'ניסויים' רפואיים אכזריים²⁷⁷.

5 נידונו למאסר עולם, אך עונשם של כולם הומתק ל-15 או 20 שנות מאסר; ו-4 נענשו לתקופות מאסר בין 10 ל-20 שנה²⁶⁸. לאחר המלחמה ניסו הגרמנים לשכנע כי מדובר רק בקומץ הרופאים הפושעים הללו, וכי הממסד הרפואי הגרמני בכללותו נקי מאשמה²⁶⁹. אכן המחקר ההיסטורי בשנות ה-80 הוכיח את ההיפך. הממסד הרפואי הגרמני היה מגויס ברובו לאידיאולוגיה הנאצית, וכ-45% מכלל הרופאים הגרמניים השתייכו למפלגה הנאצית, אחוז הגבוה ביותר בין כל המקצועות האחרים²⁷⁰. בתוכם היו רופאים מפורסמים שהיו בעלי שם בין-לאומי במחקר הרפואי, ואשר כלל לא הובאו למשפט. חלקם אף המשיכו לפתח קריירה מדעית מוצלחת לאחר המלחמה²⁷¹.

פרפל, הרפואה קלח: 890, 2000. [271] ראה – Seidelman WE, *BMJ* 313:1463, 1966; Barondess JA, *JAMA* 276:1657, 1996; Nathanson V, *BMJ* 319:397, 1999; הרפואה קלח: 890, 2000. וראה עוד – Shevell MI, et al, *Neurology* 44:350, 1994; Hanauske-Abel HM, *BMJ* 313:1453, 1996 Proctor R: *Racial Hygiene: Medicine [272] under the Nazis*. Cambridge, 1988:108. [273] ראה ע' נוטה למות (א) הע' 373 ואילך. Wyszynski DF, *Plast Reconstr Surg* 101:519, 1998 Lifton RJ: *The Nazi Doctors: Medical Killing and the Psychology of Genocide*. New York, Burleigh M: *Death and Deliverance: "Euthanasia" in Germany c. 1900-1945*. Cambridge, 1994:259. [277] ראה ע' נסויים רפואיים בבני אדם הע' 16 ואילך. וראה באריכות באנציקלופדיה של השואה, כרך ה, ע' רופאים נאצים, עמ' 1150 ואילך. וראה עוד על מעורבות המימסד הרפואי

Annas GJ, Grodin MA (eds): *The Nazi Doctors and the Nuremberg Code*. New-York, 1992; Grodin MA & Annas GJ, *JAMA* 276:1682, 1996 על המשמעות של משפטי הרופאים הנאציים ועל הלקח הנלמד מהם ראה גם, Barondess JA, *JAMA* 276:1657, 1996; Katz J, *JAMA* 276:1662, 1996. וראה עוד מאמרים בנידון באותו גליון של *JAMA* מיום 27 בנובמבר 1996. וראה עוד במאמר Pellegrino ED, *Ann Intern Med* 127:307, 1997. [269] ראה – Wickler D & Barondess J, *Kennedy Instit Ethics J* 3:39, 1993; Lerner BH & Rothman DJ, *Ann Intern Med* 122:793, 1995; Adam YG, *IMAJ* 7:139, 2005. Lifton RJ: *The Nazi Doctors*, [270] New York, 1986; Muller-Hill B: *Murderous Science*, Oxford, 1988; Kater MH: *Doctors under Hitler*, Chapel Hill, 1989; Lerner BH & Rothman DJ, *Ann Intern Med* 122:793, 1995; Barondess JA, *JAMA* 276:1657, 1996. וראה עוד א. גילדור, הרפואה קבג: 498, 1992; צ.

מקובל בבתי הספר לרפואה בעולם, מזה כמה מאות שנים, שהבוגרים נשבעים את 'שבועת הרופא' בנוסחים שונים. בסקרים שונים התברר, כי בשנת 1928 נשבעו שבועה כזו הבוגרים של 43% מבתי הספר לרפואה בארה"ב ובקנדה; בשנת 1958 — 74%; ובשנת 1977 — 94%²⁸¹. לעומת זאת בכריטיניה בשנת 2000 נשבעו שבועת הרופאים רק כ-50% מהסטודנטים לרפואה²⁸².

רוב שבועות הרופאים הנוהגות כיום בעולם הם וריאציות של שבועת היפוקרטס²⁸³, שהיא העתיקה שבשבועות הרופאים. בארץ נהוגה 'שבועת הרופא העברי'²⁸³.

שבועת הרופא היא הצהרת-כוונות מוסרית למחויבות הרופא כלפי החולה האינדיבידואלי, כלפי ארגון הרופאים אליו הוא משתייך, כלפי החברה בכללותה בה הוא פועל, ולעתים גם כלפי אלקיו.

הצורך בקודים אתיים — בידי הרופא מצוי כוח רב להחליט על חיים ומוות, אך לעתים ההחלטות הנדרשות על ידו אינם מעוגנים אך ורק בהיבט המדעי-טכנולוגי,

אכן, לא רק הרופאים הגרמנים פשעו בכל אלו, ויש כיום עדויות על התנהגויות דומות של רופאים אוסטריים²⁷⁸.

לעומתם, עומדת דמותם המוסרית של הרופאים היהודיים בגטאות, אשר במקרים רבים חרפו נפשם למען החולים, הן בטיפול בחולים עם מחלות מדבקות קשות, והן בהסתרת מחלות קשות, הריונות, ובעיות רפואיות שונות, שגילויים על ידי הנאצים היה מביא להוצאתם להורג של החולים. יחד עם זאת התמודדו הרופאים היהודיים בגטאות עם בעיות מוסריות והלכתיות כבדות משקל, בעיקר בכל הנוגע לקביעת קדימויות בטיפול בחולים שונים, ולקביעת קדימויות בחלוקת תרופות לחולים שונים²⁷⁹.

רופא במלחמה — על פי אמנת ג'נבה לענייני מלחמה יש להגן על רופאים צבאיים וצוותות רפואיים צבאיים, ואסור לרופא צבאי להשתתף כחייל, או לקחת חלק בפעולות מלחמתיות נגד אויב²⁸⁰.

שבועות הרופאים וקודים אתיים

שבועת בוגרי בתי ספר לרפואה —

אגב, יש לציין כי מעטים הם הרופאים בהיסטוריה ששימשו כמפקדים צבאיים. דוגמאות לכך הם ג'וזף ווארן, גנרל בצבא ארה"ב בעת המהפכה האמריקאית; צ'ה גווארה, מהפכן קובני, וחברו של פידל קאסטרו; משה סנה ובנו אפרים סנה, שהיו קצינים בכירים מאד בהגנה ובצה"ל. וראה עוד במאמר Porter WG, *Ann Intern Med* 114:987, 1991 [281] ראה Friedlander WJ, *Soc Sci Med* 16:115, 1982 [282] Sritharan K, et al, *BMJ* 323:1440, 2001 [283] ראה בנספח לערך זה.

הגרמני בפשעי הנאצים במאמר Ernst E, *Am J Med* 100:579, 1996. וראה עוד על הלקחים שיש להפיק מזוועות הרופאים הנאצים במאמר Grodin MA and Annas GJ, *JAMA* — Ernst E, *Ann Intern* [278] 276:1682, 1996 [279] ראה צ. הלמן, הרפואה קלח:895, 2000. [280] ראה — Skolnick A, *JAMA* 265:834, 1991. וראה בהרחבה על המשמעויות הרפואיות של מסמכי ג'נבה והאג ביחס להיבטים הומניטריים במלחמה במאמר — Leaning J, *BMJ* 319:393, 1999.

חובתו כלפי החולה לעומת הגורמים האחרים העלולים להסיתו מטיפול אופטימלי. החברה מצווה לפקח את הרופאים, ולדאוג לתיפקודם הסביר.

נושאים הכלולים בקודים אתיים – באופן כללי מצינו בשבועות ובקודים האתיים השונים נושאים כלליים דומים: מסירות למקצוע ולאדם החולה; היחס למורים ולחברים למקצוע; חובת הזהירות באיבחון ובטיפול; התנהגות נאותה ומכובדת של הרופא, כולל איסור רדיפת בצע וכבוד ופרסומת עצמית; היחס לחולה, הכוללת חובה לדאוג לבריאותו באופן כוללני, לטפל באופן שוויוני, ולא לנצל את החולה; היחס לערך החיים כערך עליון; קידום בריאות הציבור²⁸⁴. בנוסף לכך מכילים מרבית השבועות גם התייחסויות לבעיות אתיות ספציפיות: איסור הפלה, איסור קירוב מותו של אדם, חובת שמירת הסוד הרפואי, התייחסות לשכר הרופא. מבחינת ערכי יסוד מוסריים מכילות רוב השבועות עקרונות של הטבה, מניעת נזק וצדק, אך חסר בהם עקרון האוטונומיה, ואין הם מבטאים את השינויים ביחסי חולה-רופא שחלו בעשרות השנים האחרונות²⁸⁵.

עדכון שבועות הרופא – יש הסבורים, כי שבועה זקוקה לעדכון מודרני, בהתאם לתורות המוסר הרווחות כיום²⁸⁶; ויש הסבורים, כי עקרונות השבועות הקדומות, ובעיקר שבועת היפוקרטס, טובים לכל הדורות, ואין

שבו יש לו את הידיעה העדיפה על החולה ועל הציבור, אלא יש שהחלטה נתונה למערכת ערכית-תרבותית, או לשיקולים פסיכולוגיים-אישיים. לפיכך, הורגש הצורך מאז ומעולם להגדיר כללי התנהגות בדרך של קודים אתיים, או שבועות והצהרות למיניהם. בעבר, נעשו דברים אלו על ידי הרופאים עצמם; כיום יש ביקורת רבה על גישה זו, והתקבלה הגישה להתקין תקנות אתיות, ואף לחוקק חוקים על ידי הציבור הרחב.

החלטות של רופאים – הרופא הבודד מושפע בדרך קבלת ההחלטות שלו מגורמים רבים. יש גורמים בסיסיים וקבועים, ויש גורמים זמניים ואפילו רגועים המשפיעים על שיקול דעתו והחלטותיו ביחס לחולה שלפניו.

בין הגורמים הבסיסיים יש לכלול את הבאים: המיומנות והידע המקצועיים שלו; אישיותו ונטיותיו הכלליות; המיומנות התקשורתית שלו; הרקע התרבותי-דתי-מוסרי שלו; עקרונותיו האתיים של הרופא.

בין הגורמים הזמניים והרגועים יש לכלול את הבאים: בעיות סביבתיות / משפחתיות / רפואיות / נפשיות של הרופא בעת הטיפול בחולה; עומס העבודה; שאיפת הקידום האישי.

הרופא מצווה לבחון את עצמו בכל רגע של טיפול בחולה, ולנסות לבודד את

Dickstein E, et al, *Acad Med* [285]. 1987
Robin ED & — [286]. 66:622, 1991
McCaughey R, *Lancet* 345:1422, 1995; Robin

[284] ראה — א. בראנד-אורבן, קורות, ז:169, 1977; ע. לוי וא. עורי, מכתב לחבר, מט(4):8, 1987; Levy A & Ohry A, *Med Law* 6:219, 1987

לרופאים הנהיגו גם עובדי בריאות אחרים קודים אתיים מותאמים לדרישות המקצועות הייחודיים, כגון סיעוד, רוקחות, עבודה סוציאלית ועוד.

פרסום ופרסומות

פרסום רופאים יכול לבוא בשתי דרכים: יידוע הציבור על השירותים והכישורים של הרופא, או שידול הזולת ו/או הציבור להעדיף את שירותיו של הרופא-המפרסם. יש מערכות חוקיות ואתיות שאוסרות את כל דרכי הפרסום, ויש המבחינות בין שני המצבים הללו. כללי האתיקה הרפואית של הרופאים בישראל אסרו בעבר על פרסום רופאים בכל צורה שהיא. מצב זה השתנה, וכיום יש היתרים לפרסום עם מגבלות שונות²⁹².

יחסי רופא-רופא

הקלות בתשלום – מאז ומעולם היה מקובל בין הרופאים להעניק הקלות בתשלומים של רופאים אחרים או בני משפחותיהם הבאים לטיפול רפואי, או לפוטרם לחלוטין מתשלומים²⁹³. דבר זה היה מעוגן בקוד האתי שחיבר הרופא תומאס פרסיוואל בשנת 1803²⁹⁴. נוהג זה קיים גם כיום בארה"ב בקרב מרבית הרופאים, למעט פסיכיאטרים²⁹⁵. יש מי

הצדקה לשנותם²⁸⁷. יש הסבורים, כי מן הראוי להשתמש בשבועות ובקודים האתיים הקלאסיים והמקובלים; ויש הסבורים כי מן הראוי שכל מחזור של סטודנטים לרפואה יחבר ויאמץ לעצמו נוסח המיוחד לו²⁸⁸. יש המעדיפים הצהרה על פני שבועה²⁸⁹.

שבועת הרופאים בישראל – שבועת הרופאים הנהוגה בבתי ספר לרפואה בישראל היא נוסח מיוחד שחיבר פרופ' ליפמן היילפרין²⁹⁰, שהיה מנהל המחלקה הנורולוגית במרכז הרפואי הדסה בירושלים. הוא חיבר את השבועה לקראת טכס הסיום של המחזור הראשון של בוגרי בית הספר לרפואה של האוניברסיטה העברית והדסה בשנת 1952.

ההסתדרות הרפואית בישראל²⁹¹ קבעה כללים ותקנות להתנהגות אתית-מקצועית של הרופאים, שכוללים חובות כלליות של הרופא, סוד רפואי, פרסומת, שכר טרחה, התייעצויות, חובות הרופא כלפי החולה, חובות הרופא כלפי הציבור, ועוד. קודים אתיים-מקצועיים כאלו הם דבר נפוץ ומקובל בין הסתדרויות רפואיות רבות בעולם.

מקצועות רפואיים אחרים – בנוסף

ראה – ר. ישי, הרפואה קמא:4, 2002. [292] ראה להלן בחלק המשפטי. [293] professional courtesy. ראה על נוהג זה במאמר Algazy J & Lachs M, *Arch Intern Med* 154:257, 1994 [294] ראה – Leake CD, *Percival's Medical Ethics*, Baltimore, 1927. [295] Levy MA, et al, *N Engl J*

ED, *BMJ* 309:96, 1994 [287] ראה – Marketos SG, et al, *Lancet* 347:101, 1996 [288] ראה ניסיונות כאלה – Clouser KD, *Ann Intern Med* 103:941, 1985; Sritharan K, et al, *BMJ* 323:1440, 2001 [289]. K, et al, *ibid* [290] ראה בנספח לערך זה. [291] על תולדות ההסתדרות הרפואית בישראל

הדחיפות של הבעיה הרפואית, מידת התאמתו של הרופא-הקרוב לטפל בבעיה הרפואית, זמינותם והכשרתם של רופאים אחרים, רצונו של המטופל, והעלויות הכרוכות בטיפול²⁹⁹.

יחסי רופא עם משווקי תרופות ומכשור רפואי

רקע — חברות תרופות וחברות לייצור מכשירים רפואיים מעוניינים לשווק את תוצרתם בדרכים מסחריות. אחת הדרכים הנפוצות היא להביא את התוצרת לידיעת הרופאים, אלא שלעיתים מתלווה לכך תגמול לרופאים בדרכים שונות, כדי 'לעודד' את הרופאים להעדיף את תוצרתה של חברה אחת על פני תוצרים דומים של חברות אחרות. צורות התגמול הן מגוונות מאד, בחלקן גלויות ובחלקן סמויות. דוגמאות אחדות לתגמולים כאלו הן: מתנות שונות (עטים, נייר פירמה, לוחות, מחשבים וכד'), דוגמיות של התרופה, מימון כיבודים וארוחות, מימון נסיעות לכנסים, הזמנה להרצות ועוד. דבר זה יוצר לעיתים ניגוד עניינים בין טובת החולה או המוסד הרפואי לבין טובת החברה.

כללים אתיים — לפיכך נוסחו כללים אתיים על ידי גופים רפואיים לאומיים שונים, שמטרתם להסדיר את המותר והאסור בקשרים שבין רופאים לבין גופים כלכליים-רפואיים המספקים מצרכים

שכתב, שגם מקרובים ואוהבים היה מקובל שלא לקחת שכר, אבל "אם יראה שהאוהב רוצה לתת שכרו וכו' כדי שלא יטרח בסוף לתת לו מתנה יקרה או כדי שיהא לו לב לקראו, יכול לקחת שכר".²⁹⁶ ודבר זה נראה נכון גם ביחס לרופאים או בני משפחותיהם²⁹⁶.

יחסי רופא-קרובי משפחה

הדילמה — מצד אחד יש יתרון לטיפול של רופא בקרובי משפחה הנובע מנטייתו הרגשית להעניק טיפול מיטבי ומירבי לקרוביו, וכן נגישותו בדרך כלל להענקת טיפול רפואי; מצד שני קיים חשש מבוסס להטייה מקצועית לא רצויה דווקא בגלל הגישה הרגשית המיוחדת, ובכך עלול להינתן טיפול שגוי למטופל הקרוב. על פי נתונים סטטיסטיים²⁹⁷ ומתוך הניסיון ידוע כי יש פניות רבות מאד של קרובי משפחה אל הרופא-הקרוב לקבל עצה, מירשם, אבחנה, בדיקה ואפילו טיפול. דבר זה נובע בעיקר מהזמינות המעשית, ולעיתים אף משיקולים כלכליים ומהערכה אובייקטיבית ורגשית. יחד עם זאת המגמה המקצועית היא להציע לרוב, ככלל, שלא לטפל בקרובי משפחתם, כי האיזון בין התועלת בגישה זו לבין הנוק והתקלות הבאות על ידי גישה זו נוטה לצד האחרון²⁹⁸. ההכרעה הנכונה אם על רופא-קרוב לטפל בקרובו אם לאו תלויה בנסיבות העניין ובשיקול דעת בכל מקרה לגופו, כגון מידת

AMA Council on Ethical and Judicial [298] Affairs: Code of Medical Ethics, 2000-2001. [299] ראה — י. הלוי, בס' דברים שיש להם שיעור, תשס"ה, עמ' 363 ואילך.

Med 329:1627, 1993; Steinbrook R, *N Engl J Med* 329:1652, 1993. [296] יעקב צהלון, בהקדמה לספר אוצר החיים. Puma JL, [297] et al, *N Engl J Med* 325:1290, 2001.

רפואיים ודוגמאות של תכשירים רפואיים.

רפואיים³⁰⁰.

רופא יהיה רשאי להשתתף בכינוס רפואי שמומן באופן חלקי או מלא, באופן ישיר או עקיף, על ידי חברה, ובלבד שהכינוס עמד בתנאים הבאים: א. הכנס הינו כנס מקצועי הקשור באופן הדוק למקצוע הרפואה. ב. המטרה העיקרית של הכנס הינה החלפת מידע מקצועי. ג. ההזמנות לא יגיעו ישירות מחברות התרופות או מחברות למחשוב רפואי. הן יינתנו על בסיס קבוצתי בלבד. ד. רמת האירוח בכנס הינה סבירה, ואינה חורגת מהאירוח המקובל בכנסים ללא מימון חברות כלכליות. ה. מארגני הכנס לא יתנו טובות הנאה נוספות, כגון אירוח בני משפחה, או אירוח לתקופה שמעבר לכנס, וכד'. ו. החברה או החברות הממנות לא יפעלו לפרסום מוצריהן, למעט ציון מתן חסות ותמיכה בענף המקצועי.

רופא יהיה רשאי להשתתף במחקר בין במסגרת מוסדות, כגון אוניברסיטה, מכון מחקר, ובין במסגרת אישית, כגון מחקר

להלן סיכום הכללים האתיים בנידון בישראל³⁰¹:

על הרופא לפעול בנאמנות ובמסירות לטובת המטופלים, ולפי מיטב שיקול דעתו המקצועית-רפואית בלבד, בכל התחומים הקשורים לעבודתו. בין השאר:

1. באיבחון. 2. במתן תרופה או בייעוץ או טיפול. 3. בביצוע מחקר רפואי. 4. בכתובת מאמר מקצועי שיש בו כדי להשפיע על הציבור. 5. בנתינת הרצאה הקשורה לתחום המקצועי.

רופא לא יקבל מתנות או טובת הנאה כלשהי שלא לפי כללים אלו, בין במישרין ובין בעקיפין, מחברה העוסקת בייצור, יבוא, הפצה או שיווק מצרך רפואי, לרבות תרופות ומיכשור רפואי. עם זאת, רופא רשאי לקבל מתנות שאינן יקרות ערך מהחברות, כגון ציוד משרדי, עטים, נייר מכתבים, ניירות טיוטא וכד', ציוד רפואי שאינו יקר, דוגמאות של מכשירים

357:1448, 2001; American College of Obstetricians and Gynecologists Committee on Ethics, *Obstet Gynecol* 97:Suppl 1-3, 2001; Coyle and Susan L, *Ann Intern Med* 136:396, 403, 2002 אינם רואים בעיה אתית בקבלת מתנות שגרתיות מחברות תרופות — ראה Brett AS, et al, *Arch Intern Med* 163:2213, 2003 וראה עוד — Sartor RB, *Gastroenterology* 127:703, 2004. [301] הסיכום הוא של לשכת האתיקה של ההסתדרות הרפואית בישראל, אשר פורסם במכתב לחבר, 12(12):55, 1994. עידכון ההנחיות והרחבתם פורסמו כנייר עמדה של ההסתדרות הרפואית בישראל בינואר 1998. וראה עוד:

[300] להלן דוגמאות אחדות: בבריטניה — British Medical Association: *The Handbook of Medical Ethics*, London, 1984:40; Report of the Royal College of Physicians, *J Royal College of Physicians* 20:235, 1968; Council on Ethical and Judicial Affairs of — the American Medical Association, *JAMA* 265:501, 1991 וראה סיכומים וגישות שונות בנידון — Rosner F, *Cancer Investigation* 7:295, 1989; Rosner F, *Chest* 102:266, 1992; Rosner F, *Mount Sinai J Med* 62:427, 1995; Lim EV and Aquino NJ, *Clin Orthop* 368:279, 1999; Lubahn JD, et al, *Clin Orthop* 371:256, 2000; Brown DL, *Lancet*

שיטתי של תרופה או מכשור רפואי הממומן על ידי חברה זו, בכפוף לכללים הבאים: א. הרופא במחקרו יפעל להגיע לחקר האמת מתוך שיקול דעת מקצועי. ב. מחקר הנוגע לבני אדם ייערך בהתאם להחלטות ועדת הלסינקי. ג. רופא המבצע מחקר שטח, יחזיק רשימות מפורטות של המחקר, לרבות שמות האנשים המשתתפים במחקר, לאחר שהביעו הסכמתם לכך. בעת הצורך, תוכל הלשכה לאתיקה לדרוש קבלת הרשימות ותחקור את המשתתפים במחקר. ד. רופא החוקר באופן מוסדי לא יהיה נתון ללחצים מוסדיים לגבי תוצאות המחקר. רופא החוקר באופן מוסדי יקבל תגמול על ידי קרן המממנת מחקרים הניתנת למוסד ולא באופן ישיר לחוקר. כל גמול יחושב על בסיס עבודה שהושקעה, ולא על בסיס תוצאות המחקר. רופא המבצע עבודת שטח רשאי לקבל תגמול כספי באופן שיהיה חופף את העבודה הנוספת שהושקעה, כגון ביצוע רישומים. הגמול יהיה בכסף בלבד. במידה ומדובר בקבוצת חוקרים, על כל החוקרים להיות מתוגמלים על בסיס שווה ולפי אותו מדד, למעט הבדלי מעמד או עבודה.

המחקר, באופן ישיר או עקיף, מלא או חלקי, או לבקשת מי נעשה המחקר. בהרצאה בעל פה בה מרצה הרופא על המחקר, יציין הרופא על ידי מי נתמך המחקר באופן ישיר או עקיף, מלא או חלקי, או לבקשת מי נעשה המחקר.

עינויים והוצאה להורג

שיטות הוצאה להורג – בשנים עברו היה מקובל להוציא להורג עבריינים בתליה. שיטה זו הומרה בצרפת על ידי שימוש בגיליוטינה, אשר הופעלה לראשונה בשנת 1792. מדובר במכונה הפועלת על ידי צניחתו המהירה של גרון כבד על עורפו של הנידון למוות. מכונה זו הומצאה על ידי רופא צרפתי בשם גילוטין³⁰², ומכאן נגזר שם המכונה. בארה"ב הומרה התליה על ידי שימוש בכסא חשמלי החל משנת 1888³⁰³. במשך הזמן התברר כי אמנם שיטה זו היא יותר הומנית, אך אין היא נטולת כאב וסבל. לפיכך, הומרה שיטה זו בארה"ב על ידי שימוש בהזרקת חומר רעיל החל משנת 1977³⁰⁴.

מעמד ברופא בעינויים ובהוצאות

להורג – הרופא ניצב בעמדה בעייתית ביחס לעינויים, הוצאות להורג משפטיות, שביתות רעב, ויחס לאסירים³⁰⁵. פעמים

רופא המעוניין לפרסם את תוצאות מחקרו, או להופיע על אחד הפרסומים של המחקר, חייב לציין על ידי מי מומן

TO, *J Legal Med* 4:3, 1983; Annas GJ, *Am J Public Health* 75:1096, 1985 [305] ראה למשל Walk WJ & Veriava Y, *Lancet* 337:660, 1991 על הדילמות האתיות הקשורות בטיפול רפואי של אסירים שונים – ראה Editorial, *Lancet* 337:647, 1991. בעניין אסירים שובתי רעב, בעיקר על רקע פוליטי, ישנה

האמנה האתית המשותפת של ההסתדרות הרפואית בישראל וחברות התרופות הפועלות בישראל, אוקטובר 2004. [302] Guillotin. וראה על רופא זה במאמר Weiner DB, *JAMA* 220:85, 1972 [303] על ההיסטוריה של הוצאה להורג בכסא חשמלי ראה, Jones GRN, *Lancet* 335:713, 1990 [304] ראה – Finks

חייהם בכבוד, בשלום ובחירות³⁰⁸.

ההסתדרות הרפואית בישראל מתנגדת נחרצות להשתתפות רופאים בתהליכי חקירה של עצירים, כולל הערכת מצבם הרפואי לעמוד בעינויים. גישה זו מקובלת גם על שלטונות הבטחון בישראל³⁰⁹.

יש הטוענים, שמעורבות רופאים בהוצאות להורג היא רע הכרחי, שכן אם החוק מתיר מעשים כאלו, הרי ביכולתם של הרופאים לגרום למוות בצורה אנושית יותר, מכאיבה פחות ומהירה יותר³¹⁰. לעומתם, יש הטוענים שתפקיד הרופא בכל מקרה הוא להיטיב לזולת, ובשום אופן אסור לו להשתתף בפעולה כה מזיקה כמו הוצאה להורג. ארגונים רפואיים שונים לא קבעו עמדה ביחס לעצם ההוצאה להורג (שהיא החלטה חברתית-משפטית), אך בכל זאת הגבילו את מעורבותו של הרופא, והעדיפו את השיקול המוסרי המתנגד לפעילות רופא

רבות נכפה על הרופא לשתף פעולה עם מסכת עינויים של אסירים פוליטיים ואחרים, להימנע מטיפול נאות באסיר, או להעלים ראיות על מעשי העינויים, ודברים אלו מתרחשים גם בימינו³⁰⁶.

מעמדם של הפסיכיאטרים בתהליך הוצאת נידון למוות אף הוא מעורר דילמות אתיות, שכן יש צורך בקביעת כשירותו הנפשית של הנידון למוות לקבל עונש חמור זה. רבים מהפסיכיאטרים מתנגדים למעורבות כזו, שכן תפקידו של הרופא לסייע לחולה ולא להביא למותו, אף אם הוא נעשה כחוק³⁰⁷.

באופן עקרוני תפקיד הרופא לסייע לכל אדם פגוע, ותפקיד זה כולל גם סיוע למעונים. הקולג' האמריקאי של רופאים, כמו גם ארגוני רופאים אחרים ברחבי העולם, מעודדים את חבריהם למקצוע להגן על זכויות האדם של הנרדפים, המעונים והאסירים כדי שיוכלו לחיות את

משרתת למעשה את רצונם האמיתי, שהוא להביע מחאה ולא למוות. [306] ראה למשל Iacopino V, et al, *JAMA* 276:396, 1996; van Es A, *BMJ* 305:380, 1992. וראה עוד – Lifton RJ, *N Engl J Med* 351:415, 2004. [307] ראה – ר. ישי, הרפואה קבר: 309, 1993. וראה עוד על דילמות אתיות של פסיכיאטרים מול נידונים למוות במאמר – Heilbrun K, et al, *Am J Psychiat* 149:596, 1992 American College of Physicians, *Ann* [308] *Intern Med* 122:607, 1995. וראה בהרחבה במאמר – Rubenstein L, et al, *JAMA* 294:1544, 2005. [309] ראה – Siegel-Itzkovich J, *BMJ* 307:150, 1993. [310] ראה Hsieh DS, *JAMA* 261:132, 1989; Editorial, *NY State J Med* 91:271, 1991.

מגמה בעולם המערבי להעדיף את האוטונומיה והכבוד של שובתי הרעב על פני ערך החיים, ולפיכך נקבע בהצהרת טוקיו משנת 1975 של ארגון הבריאות העולמי, שאסור על רופאים לקחת חלק בהאכלה כפויה של שובתי רעב. גם ההסתדרות הרפואית העולמית קבלה החלטה דומה בהצהרת מדריד משנת 1992. אכן גישה זו מנוגדת לעמדת ההלכה, שערך החיים גובר על ערך כבוד האדם. גישה זו התקבלה גם על ידי בית המשפט המחוזי בתל-אביב בשנת 1996 (ה"פ 829/96). יתר על כן, גם על פי הגישה המעלה את עקרון האוטונומיה לערך החשוב ביותר, הרי מדובר באסירים שממילא דרגת האוטונומיה שלהם מוגבלת מלכתחילה. עוד יש לציין כי קיימת סבירות רבה להנחה ששובתי הרעב הפוליטיים אינם רוצים למוות, והאכלתם בכפיה

במום או בכאב – אין זה מוגדר כעיסוק ברפואה³¹⁵.

רשיון רפואי – רק בני אדם מורשים זכאים לעסוק ברפואה. הרשיון לעיסוק ברפואה מוענק על ידי המנהל הכללי של משרד הבריאות, לאחר שנוכח לדעת שבמבקש נתקיימו ארבעה תנאים: הוא אדם הגון; הוא בעל דיפלומה מבית ספר לרפואה המוכר על ידי המנהל הכללי; הוא עמד בבחינות הרישוי; והוא בעל אזרחות ישראלית, או בעל רשות לישיבת קבע בישראל³¹⁶. לעניין מתן רשיונות לרופאים יקים שר הבריאות וועדה מייעצת של שלושה רופאים³¹⁷. אם נראה למנהל הכללי של משרד הבריאות כי מבקש הרשיון לעסוק ברפואה, או רופא מורשה, סובלים ממחלה מסוכנת, רשאי הוא לדרוש מהם להתייצב בפני וועדה רפואית לשם בדיקה³¹⁸.

התנהגות בלתי הולמת רופא – אדם המתחזה כרופא, או המשיג רשיון במרמה, יורשע בעבירה³¹⁹, אך אדם המפעיל אמצעי ריפוי בלתי קונבנציונליים מבלי להציג עצמו כרופא, איננו עובר על עבירה

בדבר מזיק³¹¹. ההסתדרות הרפואית העולמית, וכן הסתדרויות רפואיות לאומיות שונות התנגדו נחרצות לשיתוף רופא בתהליך ההוצאה להורג, גם כשהוא נעשה על פי חוק. נוכחות רופא בעת הוצאה להורג מותרת רק לצורך קביעת מותו של הנידון למוות³¹². יחד עם זאת, נמצא במחקרים שונים שרופאים מוכנים להיות שותפים בשלבים שונים של הוצאה להורג משפטית, מעבר למגבלות המוסריות של ההסתדרות הרפואית שלהם³¹³.

ה. רקע משפטי

הגדרות – העיסוק ברפואה כולל את ביצועם של כל בדיקה, אבחנה או טיפול בבני אדם חולים או חבולים, ומתן מירשם עבורם, וכן טיפול בנשים בזיקה ללידה, וביצוע של אותם שירותים אחרים המבוצעים, בדרך כלל, על ידי רופא, מנתח, או מיילד³¹⁴.

הצורך ברשיון לעיסוק ברפואה הוא דווקא כאשר מדובר בטיפול או באיבחון מחלה, אבל כאשר מדובר בטיפול בפגם,

המתעסקים ברפואה, 1947, וכל התוספות עד שנת 1976. [315] ע"פ 726/78 שלחין נ' מדינת ישראל, פד"י, לד', 701. [316] פקודת הרופאים הנ"ל, סעיף 4(א); בג"צ 102/52 סטנו נ' שר הבריאות ואח', פ"ע יא 153. [317] הפקודה הנ"ל, סעיפים 24-29. וראה שם פירוט החברים, דרכי פעולת הוועדה וסמכויותיה. על הוראות החוק והגדרתו לענין שימוש בתואר 'דוקטור' ראה בג"צ 3844/93, פטישמון נ' המנהל, פ"ד מח(5), 177. [318] פקודת הרופאים הנ"ל, סעיף 31-33. [319] פקודת הרופאים הנ"ל, סעיפים

[311] Editorial, *Lancet* 343:743, 1994, ראה וראה באריכות על השלבים בהוצאה להורג שבהם נדרשת מעורבות רפואית, ועל השיקולים המוסריים נגד השתתפות רופאים ואחיות בהוצאה להורג במאמר – Truog RD and Brennan TA, *N Engl J Med* 329:1346, 1993. [312] ראה – JAMA 269:721, 1993; AMA, Farber – [313] *JAMA* 270:365, 1993. N, et al, *Ann Intern Med* 135:884, 2001. [314] פקודת הרופאים (נוסח חדש), תשל"ז-1976, סעיף 1. נוסח חדש זה בא במקום פקודת

הצדקה מיוחדת יכולה הרשות לבטל את הרשיון³²⁵.

מומחה רפואי — פקודת הרופאים הסמיכה את שר הבריאות לקבוע בתקנות תארי מומחה לענפי הרפואה השונים, וכן תנאים לאישור התארים, ולחייב את מי שמבקש תואר מומחה לעמוד בבחינות לפי תכנית, בתנאים ובמועדים שייקבעו³²⁶. שר הבריאות השתמש בסמכותו והתקיין את "תקנות המתעסקים ברפואה" (אישור תואר מומחה ובחינות), תשל"ג-1973³²⁷. בתקנות אלו מוגדרים המקצועות הרפואיים שיש בהם מומחים, וכן התנאים לקבלת תואר מומחה, והמצבים בהם ניתן לבטל או להתלות את התואר³²⁸.

עיסוקים אחרים — רופא מורשה לא יעסוק בכל מלאכה אחרת, מסחר, או עסק מסחרי³²⁹.

פרסום ופרסומת — בפקודת הרופאים [נוסח חדש], התשל"ז-1976 נקבע כי רופא מורשה לא יפרסם, בעיתונות או בכל דרך אחרת, שהוא עוסק ברפואה, אולם רשאי הוא לקבוע הודעה לעניין זה מחוץ לחדר עבודתו בצורה ובתוכן

כלשהי³²⁰.

יש שרופא יואשם בהתנהגות שאינה הולמת את המקצוע, כגון רופא שסייע בדרך כלשהי לאדם שאינו מורשה לעסוק ברפואה, לטפל באדם אחר בעניין המחייב מיומנות מקצועית³²¹, או רופא שחתם או נתן, מכוח תפקידו המקצועי, במזיד או מתוך רשלנות, דו"ח, הודעה או תעודה, ואלה בלתי נכונים, מתעים, או בלתי נאותים³²².

נוכח שר הבריאות לדעת כי אדם שקיבל רשיון לעסוק ברפואה אשם בהתנהגות שאינה הולמת את מקצוע הרפואה, או השיג את רשיונו על ידי טענות שווא, או גילה את אי-יכולתו או את רשלנותו החמורה בביצוע תפקידיו כרופא, או התמיד להפר את הוראות פקודת הרופאים או לחדול מלמלא אחריהן, או הורשע על עבירה פלילית, יהיה רשאי שר הבריאות לבטל את הרשיון, או להורות שיותלה למשך אותו זמן שייקבע באותו צו³²³. בית המשפט המרשיע רופא בעבירה, יודיע על כך מיד למנהל שירותי הרפואה, ויהא רשאי להמליץ על ביטול רשיונו או השעייתו³²⁴. יש שרשיון ניתן בטעות, וכאשר קיימת

רופא לצמיתות בגלל בעילת מטופלת. [324] הפקודה הנ"ל, סעיפים 55-56. [325] בג"צ 4492/92 שנקרנר נ' המנהל הכללי של משרד הבריאות ואח', פ"ד מו(4), 861. [326] הפקודה הנ"ל, סעיף 17. [327] ק"ת 3056 מיום 13.9.1973. וראה מכתב לחבר כרך 35, חוב' 2, עמ' 13, וחוב' 6, עמ' 8. [328] וראה עוד על רשיון הרופא בחוק בספרו של א. כרמי, הרופא החולה והחוק, 1977, עמ' 13-22. [329] פקודת הרופאים (נוסח חדש), תשלז-1976,

50-48. [320] ע"פ 16/67 בר אור נ' מדינת ישראל, פ"ד כא(1), 301; ע"פ 36/55 דסוקי נ' היועץ המשפטי פ"ע, כ, 162. [321] פקודת הרופאים הנ"ל, סעיף 42. [322] פקודת הרופאים הנ"ל, סעיף 43. [323] פקודת הרופאים הנ"ל, סעיף 41. בדבר פרשנות סעיף, ובעיקר המשמעות של 'רשלנות חמורה' — ראה ע"א 3425/90 פינסטרבוס נ' שר הבריאות ואח', פד"י מו(1), 321. וראה בג"צ 78/71 מזרחי נ' שר הבריאות פ"ד כה(2), 238, שנשלל רשיונו של

”(א) רופא מורשה, לא יעשה, במישרין או בעקיפין, פרסומת לעיסוקו שיש בה כדי להטעות או שיש בה משום פגיעה בכבוד המקצוע או שהיא בניגוד לתקנות שהותקנו לפי סעיף-קטן (ג).

(ב) שר הבריאות, בהתייעצות עם ההסתדרות הרפואית ובאישור ועדת חוקה חוק ומשפט של הכנסת רשאי לקבוע סוגים, צורות ודרכים של פרסומת:

(1) שיש בהם כדי להטעות; (2) שיש בהם משום פגיעה בכבוד המקצוע;

(ג) שר הבריאות, בהתייעצות עם ההסתדרות הרפואית ובאישור ועדת חוקה חוק ומשפט של הכנסת רשאי לקבוע איסורים על סוגים, צורות ודרכים של פרסומת שיש בהם משום פגיעה בציבור.

(ד) לא יעשה אדם פרסומת לעיסוק ברפואה או לעיסוקו של רופא מורשה, אשר אילו נעשתה בידי רופא מורשה היתה אסורה לפי הוראות סעיף-קטן (א).

(ה) רופא מורשה, שאדם אחר עוסק בפרסום עיסוקו, חייב לעשות כל שאפשר כדי למנוע מאותו אדם לפעול בניגוד להוראות סעיף-קטן (ד); המפר הוראה זו,

שייקבעו³³⁰. רופא מורשה לא יפרסם, במישרין או בעקיפין, את עיסוקו, כדי לרכוש חולים, או להשיג לעצמו יתרון מקצועי; לא ייזום ולא ירשה פרסומים המשבחים או מציינים את מיומנותו, ידיעותיו, שירותיו או כשירותיו המקצועיים או המזלזלים בשל זולתו, ולא ישלים עמם; לא ינהל תעמולה לעצמו כדי להשיג חולים, לא יעסיק לשם כך סוכן או תועמלן, לא יעסוק עמם, ולא יעבוד בשבילם³³¹. פרסום מאמרים או עבודות שטיבם מדעי או מקצועי, לא יהיו עבירה³³². בתי המשפט בישראל פירשו בדרך כלל את סעיפי החוק בצורה גורפת, ואסרו כל פרסום של עוסקים ברפואה, בין אם מדובר ברופאים-בודדים או בחברות רפואיות או בתאגידים רפואיים³³³.

יש מי שכתב, שלאור חוק יסוד חופש העיסוק, יתכן שיחולו שינויים בפרשנות חוק הרופאים ביחס לפרסום, שכן איסור גורף של פרסום יכול להוות הגבלה בחופש העיסוק מעל הנדרש³³⁴. ואמנם, בעקבות חקיקת חוק יסוד: חופש העיסוק וחוק יסוד: כבוד האדם וחירותו, החליט משרד המשפטים כי אין עוד מקום לאיסור גורף של פרסום רופאים. בשנת 2000 הוחלפו סעיפים 11-14 לפקודת הרופאים בסעיף הבא³³⁵:

יונה מרכז רפואי נ' מד"י; המ' 13571/94 בביהמ"ש המחוזי בתל-אביב, מד"י נ' פרופורציה ואח'. וראה סכום דעות משפטיות בנידון במאמרו צ. לוי, רפואה ומשפט, מס' 14, 1996, עמ' 17 ואילך. [334] רפואה ומשפט, שם, הערת המערכת. [335] חוק הסדרת פרסומת של בעלי מקצוע (תיקוני חקיקה) – ה'תש"ס-2000. החוק פרסם ביום 28.5.00.

סעיף 10. [330] הפקודה הנ"ל, סעיף 11(א). [331] הפקודה הנ"ל, סעיף 12. [332] הפקודה הנ"ל, סעיף 14. [333] דברים אלו נקבעו במספר פסקי דין – ע"א 224/79 יעקב דימנט נ' שר הבריאות, פד"י לב(2), 424; ע"א 580/86 ד"ר עמירם פישמן נ' שר הבריאות, פד"י מא(2), 614; ע"א 3786/90 ד"ר יעקב ברון נ' שר הבריאות; ה"פ 1070/91, 1779/91, ביהמ"ש המחוזי תל-אביב,

הנתבע. היינו, מדובר באדם שאיננו מוכר לרופא המעיד ביחסי רופא-חולה רגילים, אלא שיחסים אלו נוצרים רק לצורך הבירור המשפטי. השאלות שהמומחה הרפואי צריך לתת דעתו עליהן בהקשר זה כוללות את בריאותו הנוכחית של התובע או הנתבע, וההשלכה שיש לבריאותו על הבעיה המשפטית. עדויות כאלו יכולות להיות בקשר לתביעות אזרחיות, כגון תביעות ממוניות בגין רשלנות רפואית, או בקשר לתביעות פליליות, כגון עדות מומחה ברפואה משפטית במקרי רצח.

עדות כתביעה נגד עובדי בריאות (בעיקר רופאים, אך גם אחיות, פסיכולוגים ואחרים) על גרימת נזק לתובע עקב רשלנות רפואית. השאלות שהמומחה הרפואי מתבקש לתת דעתו עליהן כוללות בין השאר את השאלה האם היתה רשלנות בעת ביצוע הטיפול בתובע, או שהיתה רשלנות בחוסר טיפול בתובע; האם נגרם נזק בריאותי לתובע, ואם כן מה דרגתו; האם קיים קשר סיבתי בין הרשלנות לבין הנזק³³⁷.

תפקידי המומחה הרפואי בעדותו בבית המשפט הם לסייע לשופט להבין את כל הנתונים והעובדות המדעיים והסטטיסטיים הרלוונטיים לאשורם; להגדיר את הנוהל הרפואי המקובל הן בתחום האיבחוני והן בתחום הטיפולי; לקבוע את הקשר הסיבתי בין מאורעות בעבר, שהם נשוא הדיון המשפטי, לבין הנזק או הפשע הנוכחי³³⁸.

דינו מחצית הקנס הקבוע בסעיף 61(א)(1) לחוק העונשין, התשל"ז-1977.

(ו) הפר אדם את הוראות סעיף-קטן (ד), לעניין רופא מורשה מסוים, חזקה היא כי אותו רופא הפר את חובתו לפי סעיף-קטן (ה), אלא אם כן הוכיח הרופא כי עשה כל שאפשר כדי למלא את חובתו".

עדות רפואית – רופא מומחה עשוי להיות מעורב בדיוני בית המשפט בכמה מצבים:

עדות רפואית הנוגעת לחולה 'שלו', היינו חולה הנמצא בטיפולו הקבוע של הרופא, אשר מגיע לדיון בבית המשפט שבו נודעת חשיבות לנתונים הרפואיים אודותיו, למשל, בסכסוך בין בני זוג, כאשר אחד מהם נמצא בטיפול נפשי, או בטיפולי פוריות. במקרה כזה קובע החוק חיסיון יחסי על המידע, ולפיו רופא אינו חייב למסור ראיה על דבר הנוגע לאדם שנזקק לשירותו, והדבר הגיע אליו תוך עבודתו כרופא, והוא מן הדברים שלפי טיבם נמסרים לרופא בדרך כלל מתוך אימון שישמרם בסוד, אלא אם ויתר האדם על החיסיון, או שמצא בית המשפט כי הצורך לגלות את הראיה לשם עשיית צדק עדיף מן העניין שיש לא לגלותה³³⁶.

עדות ביוזמת בית המשפט, או ביוזמת אחד מהצדדים לדיון משפטי, במטרה לתת עדות מומחה לגבי התובע או

נחמיאס ואח', פ"ד מט(ד), 309. [337] ראה – א. שטינברג, הרפואה קבח: 657, 1995. וראה עוד בע' רשלנות רפואית. [338] ראה א. שטינברג,

[336] פקודת הראיות (נוסח חדש), סעיף 49(א). וראה גם בג"צ 447/72, ישמחוביץ נ' ברוך ואח', פ"ד כז(ב), 253; ע"פ 1302/92, מדינת ישראל נ'

והמתייחסות לשיטת איסוף, ניתוח והצגת הנתונים והמסקנות, ולנושא התגמול³⁴⁰. כמו כן הועלו הצעות לביקורת-חברים בתוך קבוצות המומחים הרפואיים השונים, כדי לשפר את האמינות והמיומנות של עדות המומחה הרפואי³⁴¹. עוד נידונה חובת הזהירות של מתן עדות מומחה וחסינותו או אי-חסינותו לתביעת רשלנות על עדותו³⁴². גם בית המשפט העליון בארה"ב נכנס לעובי הקורה, וקבע הנחיות לקבילות עדויות של מומחים רפואיים, ולדרכי הצגת הנתונים והמסקנות שלהם³⁴³.

עדות מומחה רפואי ניתנת בדרך כלל בכתב ('חוות דעת רפואית'). בית המשפט רשאי לקבל את חוות הדעת המקצועית או לדחותה³⁴⁴. קיימים כללים בסדרי הדין ביחס למינוי המומחה הרפואי³⁴⁵, מתן

מומחה רפואי, בניגוד להדיוט בתחום הרפואה, מוגדר כבעל ידיעות ייחודיות בתחום המדע שבמומחיותו. בית המשפט מצפה מהמומחה הרפואי למסור עובדות בדוקות, מהימנות ומלאות מתוך אובייקטיביות מלאה, על פי הידע הקיים בספרות המקצועית ובניסיון המעשי, ותוך יכולת לאשש את הדברים בדרך הביקורת המדעית. אכן, לא תמיד יכול המומחה הרפואי למלא בנאמנות את ההגדרה הזו, שכן לעתים הידע המדעי הוא חסר או בלתי מדויק, ולעתים המומחה איננו פועל מתוך אובייקטיביות מלאה. יש מקצועות רפואיים שבהם קיימות בעיות מיוחדות למומחה בבית המשפט, בגלל אופיים³³⁹.

מספר קבוצות רפואיות-מקצועיות הציגו הנחיות לעד רפואי מומחה, הכוללות דרישות למיומנות ולאובייקטיביות,

1992; Weintraub MI, *Neurology* 45:855, 1995; Fadjo D and Bucciarelli RL, *J Child Neurol* 10:403, 1995 [342] ראה י. דיוויס, רפואה ומשפט, כרך 24, 2001, עמ' 15; א. סהר, רפואה ומשפט, כרך 26, 2002, עמ' 6. [343] ראה Marwick C, *JAMA* 269:2057, 1993; Annas GJ, *N Engl J Med* 330:1018, 1994. וראה עוד על מקומו ותפקידו של עד מומחה רפואי בבית המשפט – א. כרמי, מכתב לחבר, מח(3):6, 1986; הג"ל, מכתב לחבר, אפריל 1986; Gulleford J, *BMJ* 309:752, 1994; א. סטרשנוב. רפואה ומשפט, ספר היובל, 2001, עמ' 177 ואילך; י. הלוי, רפואה ומשפט, כרך 26, 2002, עמ' 9 ואילך. [344] ראה ע"א 311/66, נחמיאס נ' לקט, פד"י (4), 48. [345] ראה תקנות סדרי הדין האזרחי, תשכ"ג-1963, תקנה 177-170. יש לציין כי בכל תביעה משפטית במסגרת תביעות על נזקי גוף רשאי כל צד להביא את המומחה הרפואי מטעמו, שכן עניינים שברפואה נשלטים על ידי הצדדים לדיון – ראה

הרפואה, שם. [339] אחד המקצועות הללו הוא הפסיכיאטריה, וראה על הבעיות המיוחדות במקצוע זה בתחום עדות מומחה בבית משפט במאמר, Faust D & Ziskin J, *Science* 241:31, 1988. וראה עוד בפסק הדין של בית המשפט העליון ע"א 285/86, סעדיה נגר נ' אריה וילנסקי ואח'. וראה א. שטינברג, הרפואה קכח:657, 1995; Weintraub MI, *Neurology* 45:855, 1995 [340] ראה – American Academy of Pediatrics, *Pediatrics* 83:312, 1989; American Academy of Neurology, *Neurology* 39-9A, 13A, 1989; American College of Physicians, *Ann Intern Med* 113:789, 1990; American College of Emergency Physicians, *ACEP Policy Statement*, September 1990; American College of Chest Physicians, *Chest* 98:1006, 1990; American Academy of Neurology, *Neurology* 63:555, 2004; א. שטינברג, הרפואה קכח:657, 1995. Shields WD, *J Child Neurol* 7:237, [341]

רב נתן בר אסיא [פסחים נב א, לפי ר"ח ורי"ף]

העדות המקצועית, דרכי הקירית המומחה, ומשקל הראיות השונות³⁴⁶.

רב פפא היה רופא מובהק [כ"כ בשו"ת הרדב"ז מכת"י אר"ח-יר"ד (ח"ח) סי' קצא, על פי ר"ה יז א]

נספח א

רשימת רבנים שעסקו גם ברפואה, או רופאים שהיו גם רבנים/תלמידי חכמים

בתקופת התלמוד [לפי סדר א-ב]

אבא אומנא, מגדולי החסידים בכבל בזמנם של אבבי ורבא [תענית כא ב]

רב אמי אסיא [ירושלמי ברכות ב ג]

בן אחיה על חולי מעיים [שקלים ה א-ב]

בנימין אסיא [סנהדרין צט ב]

בר גירונטי אסיא [ירושלמי ביצה א ז]

רבי חנינא היה בקי ברפואות, וענה על שאלות רפואיות [כ"כ רש"י חולין ז ב ד"ה לא שאלני, ושו"ת הרדב"ז מכת"י אר"ח-יר"ד (ח"ח) סי' קצא, על פי חולין ז ב. וראה עוד יומא מט א; ירושלמי שבת ד ג]

טוביה הרופא [ר"ה כב א. דבר לא ידוע אודותיו, פרט לשמו]

רבי יוחנן רופא מומחה היה [ע"ז כח א; ירושלמי דמאי ג א]

שמואל, מגדולי האמוראים [ראה עליו כרופא בספרו של ד. מרגלית, חכמי ישראל כרופאים, 1962, עמ' 62 ואילך; Rosner F, Proceedings of the Association of Orthodox Jewish Scientists (AOJS), Vol 3-4, 1976, pp. 157ff. על תרומתו של שמואל לרפואה ראה — ברכות מה ב; שם נח ב; שבת עח א; שם קח ב; שם קט א; שם קכט א-ב; שם קלג ב; שם קלז ב; שם קמח א; שם קנא ב; שם קנג א; יומא פג א; יבמות עה ב; כתובות עז א; נדרים לז ב; שם נ ב; שם נד ב; שם פא א; גיטין ע א; ב"מ פה ב; שם קיג ב; ע"ז כח א-ב; שם לא ב; נידה כה ב; שם מז א; שם סד ב; שם סו א; ירושלמי שבת יד ד]

תודוס או תודרוס הרופא [מיד נב א; סנהדרין לג א; שם צג א; בכורות כח ב; ירושלמי ברכות א א. וראה בספרו של פרויס, עמ' 19 ואילך, בניסיון לזהותו]

בתקופת ימי הביניים והעת החדשה [לפי סדר א-ב]

אבו אלרצ'א, בן אחותו של הרמב"ם, שימש כרופא [ראה אגרות הרמב"ם הוצאת שילת כרך א עמ' קע]

מניומי אסיא [שבת קלג ב; ע"ז כח ב. וראה מאמר — Kottek SS, *IMAJ* 2:68, 2000]

תשמ"ז-1986, כדי להוכיח עניין שברפואה הנוגע לנפגע תאונת דרכים, יש צורך במינוי מומחה רפואי על ידי בית המשפט, ואין אפשרות להוכיחו על ידי מומחה מטעמו של צד להתדיינות. [346] ראה בהרחבה בספרו של א.

תקנות סדר הדין האזרחי, תשמ"ד-1984, תקנות 127-128. מצב חריג הוא ביחס לתאונות דרכים, על פי סעיף 6א לחוק פיצויים לנפגעי תאונות דרכים, תשל"ה-1975, ותקנה 2(א) לתקנות פיצויים לנפגעי תאונות דרכים (מומחים),